

ISTORIJOS ŠALTINIŲ TYRIMAI

2

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS
VILNIAUS UNIVERSITETAS

ISTORIJOS ŠALTINIŲ TYRIMAI

Sudarė
Artūras Dubonis

2

LI
LEIDYKLA

VILNIUS 2010

UDK 930.2(093)

Is81

Knygos rengimą ir leidimą parėmė

LIETUVOS MOKSLO TARYBA

NACIONALINĖ LITUANISTIKOS PLĖTROS 2009–2015 METŲ PROGRAMA

Recenzavo

Liudas Jovaiša

(Vilniaus universitetas)

Živilė Nedzinskaitė

(Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas)

Redaktorių kolegija:

Darius Antanavičius

(Lietuvos istorijos institutas)

Darius Baronas

(Lietuvos istorijos institutas)

Zenonas Butkus

(Vilniaus universitetas)

Artūras Dubonis (pirmininkas)

(Lietuvos istorijos institutas)

Mathias Niendorf

(Kyljo universitetas)

Rimvydas Petrauskas

(Vilniaus universitetas)

Irena Valikonytė

(Vilniaus universitetas)

Visi leidinio straipsniai recenzuoti dviejų mokslininkų

ISSN 2029-0705

© Lietuvos istorijos institutas, 2009

© Straipsnių autoriai, 2009

TURINYS

<i>Artūras Dubonis</i> Pratarmė	7
--	---

Straipsniai ir studijos

Tatjana Vilkul

Создание Совия: работа составителя Иудейского хронографа (XIII в.)	11
The Making of Sovii: the workshop of the compiler of the chronography of Judea (13th c.). <i>Summary</i>	32

Oleg Choruženko

„Первая Литовщина“ в летописной статье 1368 г.	33
The first Lithuanian onslaught ('litovschina') in the chronicle entry of 1368. <i>Summary</i> ...	41

Aleksandr Hruša

Доверял ли монарх своим подданным? (Из жизни общества Великого Княжества Литовского конца XV – первой трети XVI в.)	43
Did the monarch trust his subjects (a glance into the social life in the Grand Duchy of Lithuania from the late 15th c. to the first third of the 16th c.). <i>Summary</i>	82

Raimonda Ragauskienė

Privatūs XVI a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės didikų archyvai: struktūra ir aktų tipologija	85
The private archives of the magnates of the Grand Duchy of Lithuania in the 16th c.: the structure and types of the documents. <i>Summary</i>	107

Irena Valikonytė

Teismo dokumentų Lietuvos Metrikoje repertuaras: rašto ir teisinės kultūros aspektai Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XVI a. pirmojoje pusėje	109
The repertoire of judicial documents in the Lithuanian Metrica: the facets of the culture of literacy and of justice in the Grand Duchy of Lithuania in the first half of the 16th c. <i>Summary</i>	125

Vladimir Poliščuk

Ревизия волынских мыт и особенности документального состава книги Литовской Метрики № 22 (1547 г.)	129
The inspection of customs rights in Volhynia and the special features of the documents of Lithuanian Metrica book no. 22 (1547). <i>Summary</i>	160

Inga Ilarienė

Livonijos dokumentų rinkinys Lietuvos Metrikos knygoje Nr. 525	161
Livonian documents in Lithuanian Metrica book no. 525. <i>Summary</i>	176

Eugenijus Saviščevas

Apie bajorų gyvenimą, aistras ir mirties bausmę XVI a. Žemaitijoje	179
On the life of nobility, passions and capital punishment in 16th c. Žemaitija. <i>Summary</i>	208

Diskusija*Oleg Choruženko*

Научно-справочный аппарат в современных изданиях средневековых документов	209
The critical apparatus of the modern editions of medieval documents. <i>Summary</i>	218

Šaltinio publikacija

Vladislovo IV Vazos Liudvikai Marijai Gonzagai įkeistų papuošalų inventoriūs (parengė Darius Antanavičius)	219
The inventories of the jewelry mortgaged in 1646 by King Vladislaus IV Vasa of Poland to his wife Ludvika Maria Gonzaga. <i>Summary</i>	262

Recenzijos, Anotacijos

A. Urbanavičius, <i>Vilniaus naujieji miestiečiai 1661–1795 metais. Sąrašas</i> , Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2009. P. 728. – (Jonas Drungilas)	263
---	-----

К. Ю. Ерусалимский, <i>Сборник Курбского</i> , т. 1: Исследование книжной культуры, Москва: Знак, 2009. P. 888. – (A. D.)	264
---	-----

<i>Breslaujos dekanato vizitacija 1782–1783 m., atlikta Vilniaus vyskupo Ignoto Jokūbo Masalskio parėdymu = Visitatio decanatus Braslaviensis iussu et voluntate Ignatii Jacobi Massalski episcopi Vlnensis A.D. 1782–1783 peracta</i> , parengė R. Firkovičius, (serija: <i>Fontes Historiae Lituaniae</i> , vol. VII, <i>Lietuvos istorijos šaltiniai</i> , t. VII), Vilnius: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 2008. P. X, 451, [1]. – (Darius Baronas)	266
--	-----

Santrumpos	271
Apie autorius	273
Autoriams	275

APIE BAJORŲ GYVENIMĄ, AISTRAS IR MIRTIES BAUSMĘ XVI A. ŽEMAITIJOJE*

Eugenijus Saviščevas

XX a. antrosios pusės istoriografijos posūkis naratyvistinės istorijos link Lietuvos istoriografijoje ligi šiol beveik nepastebimas. Antai istorikai, tiriantys LDK bajorijos istoriją, savo darbus dažniausiai pristato *Annales* ir *Sozialgeschichte* mokyklų atstovų tyrimų kontekste. Čia vyrauja susidomėjimas didesnėmis ar mažesnėmis socialinėmis struktūromis ir nereguojama į naratyvistinės istorijos šalininkų kvietimą pažinti gelminę istoriją. Istoriko kasdienio darbo plotmėje šis posūkis siūlo nuo kiekybinių socialinės istorijos tyrimų pereiti prie pavienių atvejų (įvykių) *tankaus aprašymo*¹. Kitaip tariant, tyrėjui siūloma nustoti ieškoti dėsnių istorinių procesų raiškoje ir imtis tiesiog pasakojimo. Bet geram pasakojimui būtinas įvykis, kurį istorikui gali pateikti tik informatyvus šaltinis². Mus pasiekę LDK istorijos šaltiniai nepasižymi naratyvių tekstų gausa³, todėl pavienių „perliukų“ perkėlimas į mokslinę apyvertą ir jų mikroanalizė gali padėti istorikų konstruojamas pilkas socialines struktūras užpildyti vaiskesniu turiniu. Belieka surasti šaltinį.

I. Šaltinis

Pastabos apie šaltinį

Čia publikuojamas šaltinis saugomas Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos Rankraščių skyriaus Konstantino Jablonskio fonde⁴. Tai vienuolika 35,5x20,8 cm

* Už pagalbą rengiant šaltinio publikaciją ir komentarus dėkoju Irenai Valikonytei.

¹ Apie naratyvistinį posūkį ir jo santykį su XX a. antrosios pusės istoriografinėmis mokyklomis žr. J. Appleby, L. Hunt, M. Jacob, *Tiesos sakymas apie istoriją*, Vilnius, 1998, p. 82–94, 230–236; Z. Norkus, *Istorika*, Vilnius, 1996, p. 159–220; J. Rüsen, *Istorika. Istorikos darbų rinktinė*, Vilnius, 2007, p. 111–146. Apie atvejo (Case Study) metodą žr. J. Gerring, „What Is a Case Study and What Is It Good for“?, *American Political Science Review*, t. 98, nr. 2 (May 2004), p. 341–354.

² Apie šaltinio svarbą naratyvistinei istoriografijai žr. kad ir R. Darnton, *Didžiosios kačių skerdynės... ir kiti Prancūzijos kultūros istorijos epizodai*, Vilnius, 2002.

³ Tai aiškiai matome iš didelio šaltinių rinkinio *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kasdienis gyvenimas. Lietuvos istorijos skaitinių chrestomatija*, sudarė A. Baliulis, E. Meilus, Vilnius, 2001.

⁴ MAB RS, f. 256, b. 3626.

formato lapų, susiūtų į du sąsiuvinius. Abiejuose sąsiuvinuose yra tos pačios bylos nuorašai. Tikslėnis ir, matyt, kiek ankstyvesnis nuorašas yra 7–11 lapuose. Lapai į šį sąsiuvinį susiūti pramaišiu, todėl jų numeracija neatitinka teksto nuoseklumo. Vienoje lapo pusėje vandenženkliai vaizduoja dramblių, ant kurio sėdi žmogus, kitoje – įrašas LVDWIGSORT. Pagal turimas žinias toks popierius Žemaitijoje buvo naudojamas XVIII a. viduryje (1749–1761 m.)⁵. Dokumento kilmę rodo įrašai paskutinio lapo nepanaudotoje dalyje: *Dekret przekupieny z ruskiego...*, ir kitas: *Chwołojnié dawne Adamkowiczow...* Dokumento pabaigoje nurodoma, kad šis teismo raštas duotas bylos ieškovui Petru Adamkavičiui⁶. Žinant, kad Adamkavičių giminė XVI–XVIII a. valdė Kolainius, nėra didesnių abejonių, kad mūsų turimas dokumentas – XVI a. viduryje išduoto teismo nuosprendis, kurį laiką saugotas giminės Kolainių dvaro archyve⁷. Matyt, originalui ar jo ankstyvesnei kopijai susidėvėjus, XVIII a. viduryje dokumentas buvo perrašytas ir susiūtas atidžiai nesudėliojus lapų. Transliteravimas atliktas prastai: tų pačių žodžių užrašymo skirtybės rodo nenusistovėjusią tokio darbo praktiką. Šaltinį rengiant publikuoti nebuvo atsižvelgta į pabraukimus, kablelius ir ypač į žodžius, prasidedančius didžiosiomis raidėmis. Publikacijoje nekreiptas dėmesys ir į tai, kad rankraščio paskiros dalys surašytos ne ta pačia ranka. Laužtiniuose skliaustuose pateikiamos šaltinyje praleistos raidės ar ištisi žodžiai bei rankraščio lapų numeracija; lenktuose skliausteliuose išskleistos įprastinės XVI a. santrumpos. Rengiant publikaciją kabutėmis buvo išskirti tiesioginės kalbos intarpai.

Šaltinio tekstas

[l. 7] Ja, Hieronim Alexandrowicz Chodkiewicz, pan trocki, starosta žomoytski, dzierzawca plotelski, wilkiski y telszowski. A pry nas na tot czas byli: tiwun hospodarski berzenski pan Malcher y brat jeho pan Stanisław Stanisławowicz Szemety, a dworantin hospodarski pan Benedykt Komaiewski, a tiwun berżenianski pan Sebastyan Mikołaiewicz, a tiwun twerski pan Mikołay Janowicz Stankiewicz, a tiwun szowdowski pan Martin Woytiechowicz, a pan Iwan Jacynicz. Smotreli iesmo toho diela.

Stojałi przed nami oczewisto, żałował nam pry pozwie swoim ziemianin hospodarski zemli Żom(oitskoy) pan Piotr Adamkowicz Hanusowicza czerez prokuratora swojeho ustnie poruczenoho Andreia Kapustu na ziemianina hospodarskoho zemli żom(oitskoy) Alexandra Adamkowicza y na niewiestku⁸ swoju Adamowuju Adamowicza Hannu Mikołaiewnu tym obyczaiem, sztoż, diey: tych czasow proszłych roku

⁵ E. Laucevičius, *Popierius Lietuvoje XV–XVIII a.*, t. 1, Vilnius 1967, p. 158.

⁶ XVI a. viduryje šios giminės atstovų pavardė dar nebuvo nusistovėjusi. Įvardijimas *Adamkovič* čia turėtų būti traktuojamas tik kaip tėvavardis (t. y. Adomaitis), kuris vėliau tapo pavarde. Norėdami išvengti painiavos, čia ir toliau visus giminės atstovus vadinsime Adamkavičiais.

⁷ K. Jablonskio fonde yra gausus pluoštas išrašų iš Adamkavičių Kolainių dokumentų. Deja, kol kas nepavyko rasti jų originalų.

⁸ Po to įrašyta „jeho“, bet vėliau užtepta.

minūlogo 53, m(ese)ca sentebra 19 dnia, u wttorok, w noczy, ieduczy do Krož na prawo bratu ieho na dorozie, niepodaleku ot domu bojarina wołosti Korszowskoje Tomasz Chryszczonowicza, podle dwuch wielkich biorioz u łuhownie niebosz(cz)yka Adama Adamowicza z rucznicy zabito. O ktorom, diey, zaboystwie służebniki toho nieboszczyka brata ieho: Woytiech Juchnowicz, Martin Ostreyko a Janko, chłopiec, iemu winu daiut, iż, diey, on jeho swoimi własnymi rukami z naprawy żony jeho Hanny Mikołajewny z rucznicy zbił, hdież, diey, on niechotiaczy toho okrutnoho zamordowania brata swojeho daremnie opustiti, y maiuczy o tom pewnuju wiadomość y z ynszych stron, iż ot toho brata swoiego z wiadomosti y z naprawy toje Hanny, żony nieboszczykowskoie, zabił y z żywoho miertwoho uczynił. Y tot trup ubityi na dwor był prywiezien, katoroie, diey, zaboystwo y okrutnoje zamordowanie choczet to na nieho perewesti y prawom pokonati, szto sie iawnie y znacznie na prawie pokaże. Y po obieuch ich tuż na prawie pozwy naszy położył. Na kotoryie pozwy Hanna Mikołaiевна przez prokuratora swojeho Gabryela Kostielkowskocho powiediła, iż: „dana wina o ubitie, iakoby Alexander miał toho brata swoiego ubiti y pozwany sut [7v] roznyimi pozwy, a tak niechai by pierwiey s odnym mowit, katoroho mienuiet mužoboycu, ba zaraz trudno u-w otkazie byti, odnomu dana wina, iakoby miał ubiti, a druhim by miał ieho na to pryprawowati. A tak niechay by pierwiey mužoboyca był prawom pokonan, toż ona budet u-w otkazie“. Kapusta od Pietra Adamkowicza powiedił, iż: „acz kolwiek roznyie pozwy brano ale sia u-w odno słowo zhażaiut, iż tomu dana wina o zabitie, a jey iż ona jeho na to prywieła y radiła. Obadwa odnym prawom pokonany byt maiut“.

My kazali pierwiey Alexandru odkaz czinity naprotiwku žaloby, iako obwie-nionomu w mužoboystwie. Alexander na to odkaz czynił, iż, diey: „z tym bratom swoim, nieboszczykom Adamom, nikoli żadnego zaystia nie miał, dła czago bych, diey, jeho zabity miał. Y zawždy ieśmy dobre y zhodnie z nim meszkał, y zachowanie cnotliwoie z nim miał, iako na mienie, brata ieho cnotliwoho, należało. A toho, diey, brata ieśmy swoyho nie zabiwał, y nie iestem przyczyncoiu smerty jeho, y niczoho o tym zaboystwie nie wiedaiu, bo, diey, brat moy Pietr, kotory zawazniwszy się tom zaboystwom, na mienie pomowu czynit, y na horło moje stoit, chotiaczy mienie w tom o horło pryprawity y krow moiou niewinnie rozlity, moh, diey, on y sam byty przyczyncoju smerty ieho, jako tot, kotory, diey, z nim prawo y zaystie miet, a teper, diey, on sam tam niebywszy y niebuduczy toho swiedom, odno się zwazniwszy na mienie, z hołoie powiesti toho służebnika Osteyki, kotory iest niewołnik y czołówek podoyzreny, teper na mienie fołdruiet y na zdrowie moje stoit. Czoho, diey, hotow iesmy, iako buduczy człowiekom niepodozrenym, toie niewinosty swoieie wywiesti się z susedmi obopolnymi, iż, diey, iesmi żadnym mužoboycoiu y przyczyncoiu smerty toho nieboszczyka Adama, brata swoiego, nieiestem, iako on na mienie byty mienuiet“. Pan Pietr przez prokuratora swoieho na to powiedił, iż, diey: „Ja powiesty toho służebnika ku pomocy sobie tak

dalece nie bieru, niżli, diey, postupuiuczy wodle obyczaiu prawa pospolitoho, iako buduczy storona żałobliwaia a wodle żałoby swoiey hotow toho dowiesty ludmi dobrymi, bojar[a]mi szlachtoiu, pered kotorymi, diey, on pered tym zabuistwom na toho nieboszczyka Adama, brata swoyho y moyho, u miestie Krożskom, u domu mieszczanina krożskoho Augusztyna, chotiaczy ieho o horło przyprawity, odpowiedzi y pochwałki czynił, po ktoroy, diey, pochwalce swoiey w korotcim czasie toho brata naszoho zabił“. Y na tuiu pochwałku stawil pan Pietr pered nami trech swiadkow, liudiey dobrych, szlachtu: Szymka Jakubaytysa, Więcka Monkaytysa [z] wołosty Korklańskoje a Hrehora Andreiowicza [z] wołosty Korszowskoie, kotoryie stawszy oczewiste wsie try pod toy miaroiu wyznawali, iż, diey: „Buduczy nam u miestie Krożskom dnia torhowoho u domu mieszczanina krożskoho Augusztyna [10] tot, diey, Alexandro u słuch piered nami y piered mnohymi ludmi dobrymi powiedił, a iż, diey, „brat moy, Adam, bezwinnie mia piered przyiatelni na mnohych mieyscach osławuiet, iako bych, diey, ja miał z żonoiu jeho mieszkaty, w czom, diey, ja nie iest iemu winien, a wiedże, diey, w ktorom czasie horło jeho w mocy y w rukach swoich miety budu, iż, diey, bolszey mienie w tom osławowaty nie budeł“. A drugich swiedkow pan Pietr wydał na tom, iż: „gdy, diey, on toho brata naszoho zabił, po tom, diey, zaboystwie, gdym się dowiedał naprotiwku jeho, iakom buduczy winien, czynity myśliłom o to, aby za to s prawa zapłatu wziął, pryiechał, diey, do mienie tam w dom moy, w subotu po Bożym narożeniu, tak dwa hody budut przyszło swiata pered liudmi dobrymi, szlachtaiu, y sam, diey, z płaczem mnie powiedił, iż, diey na to pokusa mia prywieła a naybolszey z naprawy toie złośliwoie niewiestki swoiey, Adamowoie Hanny Mikołajewny, a nim sam z sebe tom wczynił, iż toho nieboszczyka brata swoho, Adama, zabił. Y prosil, diey, mienie dla Boha pered ludmi dobrymi, y obiecał, diey, mnie za to sumu pieniezey dat, abych toho mółczał y nikomu nie powiedał, a y sam na nieho nie faldrował. Hdez, diey, ja maiuczy o tom od nieho pewnuui wiadomost toho niewinnoho zamordowania brata swoiho terpety nie chotiełom“. Y tych swiadkow, boiar szlachtu, pered nami stawil, pered kotorymi się toho zaboystwa znał: Gryga Jakubowicza [z] Korszowskoy wołosty, Walentyna Matieiwicza [z] wołosty Korszowskoie, kotoryie stawszy oczewistie powiedali, iż, diey: „Tak dwa hody budut w subotu po Bożym narożeniu. Byli, diey, iesmo w dwore pana Pietrowym, za prozboiu ieho, iż się byli iesmo ziechali polewati, iako to niepodaleko z nim żywiem. A tak, diey, pryiechał tam do nieho tam Alexandro y pered nami poczał iemu z płaczem mowity: „Panie, miły bratie, iż mie pokusa na to przywiła a zawłaszcza, diey, z naprawy toie niewiestki swoieie, Adamowey Hanny, tom wczynił, ani sam z umysłu swoieho, iż, diey, iesmi brata swoieho, Adama, zabił, czoho, diey, teper z płaczem żałuiiu“. Y prosil, diey, Petra, aby o to ubijstwo brata ich naprotiw jeho nie stoiaw y na nieho niefołdrował, y na horło nie stoiiał“. A po wyznaniu tych swietkow powiedił pan Piotr nadto, diey, wodle teho wyznania y swiadectwa tych swiedkow, iż: „On jeho zabił y sam się wyznał. Hotow, diey,

iešmi z tymi swiedkami dwiema przysiahami swoimi telesnymi pokonaty, iż, diey, tot brat moy, Alexandro Adamkowicz, toho nieboszczyka brata moyho, Adama, na dobrowolney dorozie, zasiedszy iemu darohu umyslnie z rucznicy zabił. To dostacocznie wiem, iż on sam swoiyo rukoiu ieho wbił, a potym sam to ustnie pierede mnoiu y pered tymi ludmi dobrymi, szlachtyczy wrożonymi, wyznał to“.

Obwinienny Alexandro żadnych słusznych pryczyn naprotiwko żalobliwoie storony odporu nie czynił, tolko z hołoje powiesti swoieie bral się do prysiehi, chotieczny niewinnost swoiu prysiahoiu oczystyczy, iż jeho nie ubił ani iest pryczyncoiu smierti ieho, nie bił brata swoieho. Storona żalobliwaia prosila aby była zachowana wedle Statutu.

My kazali Statut otworzyty, [10v] w kotorym piszet u rozdziele siemom, w ortykule osmom: „Kali by było kolko parsun ob odnoho szlachticza zabitia w sudu obwinionoho, tohdy tolko odin mužoboyca maiet byty o toie zabitia osużon, ktoroho żalobnik, samtretiey z dwuma szlachtyczy sobie rownymi, a iestliby słusznoho dowodu nie miał, maiely prysiahnuty a zwłaszcza koli byl się sam ku tomu zabitiu nie znał“⁹. Z tych pryczyn wedle Statutu y z tych dwuch dowodow wyszeymienienych, znaszli iešmy Pietra Adamkowicza bliskoho ku dowodu przysiehi. Y na tom zastawili, iż Piotr z tymi dwiema szlachtyczy miał prysiahu uczynić na tom, iż dostacocznie wiedaiut, szto Alexandro umyslnie zasiedszy dobrowolnuiu dorohu bratu swoiemu, nieboszczyku Adamu, ieho z rucznicy ubił, a potym sam dobrowolnie do doma jeho pryiechawszy to sam ustnie soznał, iż brata swoieho ubił y prosil dla Boha, aby na nieho nie fōldrował, y na hořo jeho nie stoił.

Y gdy rok prysiazie na zautrey przyszol, onyi Piotr z tymi dwiema slachtyczy ku prysiazie były hotowy, ktoroje prysiahi my przyhledaty posłali wiżam słuźebnika naszoho Andreia Lyka z ludmi dobrymi, szlachtoju. Tot wiż przyszedszy z storonoju nam powiedil, iż Alexandro sam dobrowolnie powiedil, iż: „Ja bolszey toho sumnienienia swoho zawoditi y tym obrażaty jeho y brata swoiho, Pietra, y tych swiedkow do prysiahi wiesty nie chocz. Y k tom[u] się znam, žem nieboszczyka brata moiho ubił, a to nie dla inszoho, iż mia taia złaja niewiesta, žona ieho Hanna pierwiey oczarowala, czerez kotoryie czary y sam soboiu władnytym nie mohł y žlost się z nieiu dopustyl y z naprawy jeie toiem uczynil a brata swoieho, nieboszczyka Adama, zabił, a pierwiey nikolim zloho wmyslu naprotiwko ieho nie miał, szto, day Panie Boże, abych ieie pierwiey za to zaplatu wziemšy ohledal“.

My wodluh jeho samoho wyznania wyrokom naszom naszli, iż on w tom maiet karność uterpiet wodle wystupu swoieho, iakož y wterpiel, y to na ostatocznoy woli swoiey, iduczny na smierć, powiedil, iż: „Aczkolwiek onaia Hanna Mikołaiowna pry

⁹ *Pirmasis Lietuvos Statutas. Tekstai senaja baltarusiu, lotynų ir senaja lenkų kalbomis*, parengė S. Lazutka, I. Valikonytė, E Gudavičius ir kt., t. 2, d. 1, Vilnius, 1991, 7 skyriaus 8 straipsnis, p. 200.

tom ubiystwie, iako muža jeie a brata moiho wbił pry mnie nie była, ale radoiu y naprawoiu swojeiu iest ieho smerty przyczyncoiu“. Y z tym z toho swieta zyszoł.

A szto się dotyczet imieniey y wsieie maietnocy jeho, to wse polecil żoni swoiey Jedwizi Wołodkownie y dietiom swoim. Y w opieku jeie poruczył z so wsim z tym szurnu swoimu Mikolaju Wołodkiewicz, szto osobliwie szto kolwi mienował y diak na registry opisał, to my u knihi nasz y zapisaty kazali.

Nazautra u-w autorek, zasiedszy nam z so wsim(i) tymi ż pany tywuni y dworany hospodarskimi na toy że sprawie mieży Piotrom Adamowiczom y niewiestkoiu jeho Annoiu Mikołaiownoiu, żonoiu nieboszczyka ubitoho, Pietr czerez toho prokuratora swoiho Kapustu żalobu położył tym że obyczaiem, iako y wczorayszoho dnia, iż onaia Anna, zlechszy się z tym Alexandrom, prywieła jeho na to y poradu dała, aby muža jeie, nieboszczyka Adama, zbił, szto on z porady y naprawy jeie wczynił: „Szto ja hotow na jeie dowoditi napierwiey tym, gdy toho muža jeie, nieboszczyka Adama, wbito, ona tohoż czasu nazautra posłała do wriadu mieystca W(aszey) Mił(osci) pana podstarostiego, powiaduiuczy, [8] iż muža jeie ubito na dorozie ze utorka na seredu, y wiża wzemszy swoieho muža ubitoho trup okazała. Kotory wiż iako trup ohledawszy, tak y toie miesce, na kotorym jeho wbito y tych służebnikow jeho opytywszy, kotory pry onom wbitym byli, od koho by był wbit. Iż to sam wiż słyszał y widał to pryechawszy mieyscu W(aszey) Miłosti podstarostiemu okazał, szto pan podstarosti słyszawszy w knihi zapisati dał“. Kotory Pietr wypis wzemszy tut jeho na prawie pered nami položyl, kotory tak się w sobie maiet:

Wypis z knih Malchiera Stanisławowicza Szemiota, podsta(ro)steho ziemi Żmuydzkoi. Roku Bożeho narożenia 1553, m(ese)ca 7-bra 20 dnia, u sredu pierszuiu po Swiatym Kryżu. Prysyłała ko mnie, podstarostemu, ziemianka hosp(odarskaja) Ż(o)m(o)ckoy z(e)m(li) pani Adamowa Adamowicza Hanusowicza Hanna Mikołaiowna Oseykowicza boiaryna wołosty Korszowskoje Laurya Stanoyta, opowiadujuczy iż, diey, z wczorayszniego dnia, wtorka na sieredu, w noczy, ieduczy małżonku jeie, panu Adamu, na prawo tut do Krouż, nied wiedaty kto jeho z rucznicy z lesu zbił, y prosił mia tot posłaniec imieniem jeia, o wiża, [dli]a ohledania tieła nieboszczyka muža jeie zabitoho. Jam dał wiżom na to służebnika moieho Jana Woitichowicza, kotory tam bywszy mnie odkazał, iż na tele nieboszczyka pana Adama zabitoho wideł dwie rany strelenyie z rucznicy: odna od druhoie niedaleko, iako na dwa palcy u boku lewym naprotiwku serca. Y na to, diey, mieysca był hdie nieboszczyka zabito, to iest od boiaryna wołosty Korszowskoie, od Tomasza Chryszczonowicza niedaleko, na dorozie wedle dwuch berez wielikich w łuhowinie. Y powiedil służebnik moy, iż pry bytnosti tiwuna hospodarskoho korszewskoho p(ana) Stanisława Mostwiła, a pry bytnosci ziemian hospodarskich Hryhora Martynowicza, Jana Matejewicza pytano służebnikow nieboszczyka pana Adamowych, kotoryie na on czas z nim iechali, gdy

ieho zabito, to iest, Woytecha Juchnowicza a Ostreyka, ich¹⁰ otca Janka: iestli by oni widieli kto by pana ich zabił? Ino Woytech wespołok z chlopcom powiedili, iż: „diey, Ostreyko ieduczy piered panom dorohoju kryknul a potym swisnuł, y za tym niepiereichawszy na poł strelbiszcza z łuhu pana, diey, naszoho z rucznicy zabito“. Hdież, diey, za tuiu powiestiu ich tohoż czasu toho Ostreyka pytali: „w kotory sposobom kryknoł, ieduczy piered nieboszczykom panom swoim“? On, diey, powiedił: „żeby to z pianstwa wczynił, a o žadney reczy žeby wiedati nie mieł“. A potym powiedił, iż, piered wyiezdom pana jeho z dwora Piłsudskoho, pani, wsadiwszy mużyka, na imie Mateja Litwina, y posłała napiered do p(ana) Alexandra Adamowicza, brata pana swoieho, daiuczy iemu wiedaty y pryprawuiuczy, žeby pana jeho było zabito dla toie pryczyny, iż diey z panom Alexandrom sama mieszkała. Y to, diey, tot Ostreyko tohoż czasu wyznał, iż p(an) Alexandro a pry niem Walentyna Prynkisa tam, na tom miestcu, hdie pana jeho zabito, on sam oblicznie widieł, y ku tomu pry bytnosti, diey, paniey Adamowey samoy, tot Ostreyko powiedił, niechay by sama pani powiediła, bo, diey, ona liepey toho iest swiedoma, iako sią szto dieiało. Y o tom, diey, też dewka jeie, Zofia, dostatocznie wiedaiet, iako ona z panem Alexandrom, z bratom nieboszczyka pana swoieho, mieszkała. A potym tot moy służebnik powiedił, iż, diey, tot czas brat nieboszczyka p(ana) Adamow Pietr, buduczy pry toy powiesty tehoż czasu, toho Ostreyka y onuiu dewku u dwu tysiaczu kopach toy niewiestce swoiey, żenie nieboszczyka Pana Adamowey, do słusznoho pryporuczył.

Hdież tretieho dnia, [8v] u piatnicu, p(an) Pietr Adamowicz pod tymże sposobem, iako iest wyszey napisano, powiedaiuczy o zabityi nieboszczyka brata swieho, pana Adama, do mene przyezdzał pry soznani teho wiża, służebnika moieho, na tot czas pry mnie był. Dla czoho mia p(an) Pietr prosił, aby toie soznanie wiżowie o zabitie nieboszczyka brata jeho a opowiedanie też jeho, było u knihi zapisano. Jam to u knihi zapisat kazał y wypis z knih p(anu) Petru toho wiżowskoho soznania pod moieiu pieczatui iesmi dał. Pisan u Kroużach.

Gdy tot wypis piered nami był wyczytan, tot Kapusta od Pietra Adamowicza powiedił, aby taja dewka jeie była postawlena, katoraia jey w dwuch tysieczach kopach pryrucona, a wiedze y bez toiey dewki to sut iawni a pewni znaki, iż ona, Hanna, iest pryczynoiu smerty nieboszczyka muža swoieho. Gdyż napierwiej za obżałowaniem jeie samoie do wradu o zabitie muža jeie y wziatie wiża, piered kotorym było powołanie od własnych słuh ubitoho o zabitie na Alexandra; a ona prawdu jeie samuii, iż ona, iako muž jey iechał, dała wiediet Alexandru czerez człowieka, Matieja Litwina, aby tot uczynok popołnił, iako się byli namowiti; y preto, maiuczy wiadomost o zabitiu muža swoioho, w domu swoiem z żaloboiu się do prawa nie utekła y toho ubistwa muža swoioho zamowczala; y potym sama z nim, złym to Alexandrom, iako poczatkom, tak nakoniec w obcowanij byli: ieli, pili y w

¹⁰ Matyt, turėtą būti „ieho“.

odnoy kołypci iezdzili, szto hotowem to dowesti ludmi dobrymi, trema szlachtyczy, kotoryie użo pośle toho rukaiomstwa iaho z Wilni tepiereiszneho postu, jeha z wieszienia wyruczyli y iechali z Wilna czerez Waku się prowadyli u odney kołybci u seredu wielikuiu pered Wielikudniom“. Y stawił szapku. Y na tot dowod powieðił, że: „Tot Alexandro, gdy użo prawom na koniec mieć być prysiahoiu pokonan, sam dobrowolnie wyznał hrech swoy, iż toie ubistwo uczynił z naprawy jeie samoie. Y iesli ieszcze toho dowodu mało, tohdy Pietr hotow na nieho z dwiema szlachtyczy proprysiahnuty pry onym trupie, ubitym bracie swoim, kotory y teper tut iest, iż ona iest pryczynoiu smierty muża swoieho, czoho y sam dobro swiedom, y tym dwa szlachtyczy z nim Alexandro, iż ony Alexandro z naprawy jeie ubił“.

Taia Anna Mikołaiowna czerez prokuratora swoiho Gabryela Kosciałkowskoho odkaz czyniła, iż: „Dal Boh nigdy nie była pryczynoiu smerty muża swoiho: ni wczynkom, ani poradoiu, bo za łaskoju Boskoiu z nieboszczykom mużom moim dobrze a cnotliwie mieszkanie miała, iako na dobry a cnotliwy stan małżeński nałżył. Ale ieszcze taiaż bratja jeha z mużem mojm, nieboszczykom, zayste miewali y na horło iemu staili, dla czeho on, nieboszczyk, nie buduczy ot nich zdorowia swoiho bespeczen y listy zaruczynie z wradu bierał, a tak ja nie wiem, od koho iest zabit“. Y toż to sobie strona żałobliwaja bieret ku pomocy y ten dowoda, iż sluhu, kotory iest niewolnikom y prostym chołopom podozrenym, a chotiaby iakoho kolwiek stanu, a wiedze wodle Statutu niczoho takowoho na pana swoieho wołaty nie może. Tak też y toho, kotory iest pokonan prawom, to iest Alexandro, kotory sedit u wizeni. Oni iako wczora tak y siahodnia tam chozenia maiut [9] wolnoie, y mowili jeha obiecauczy jeha wczynit u-w tym odno, aby na jeie powołanie czynił. A tak on z namowy ich teper toie powołanie na jeie wczynił, czomu wiewdu, iż, gdy on za tot uczynok swoy zapłatu swoiu brat budet, spodiewat się, iż toho powołania na jeie, iako niewinnuiu, wołaty nie budet, dei, aby też y wołat tohdy snat jey jaho cnotliwoy niczoho wadity nie budet, bo takowyie złyie ludie z poczynay, gdy bywaiut s prawa na stracenia pokonany, rada by y wiele ludi z soboiu uziati. A tak j(ego) k(orołewskaja) m(i)l(o)ść zo usimi pany radami wsemu państwu Wielikomu Kniazstwu Statut praw zemskich daty raczył, iż, kali by było kolko parsun, ob odnoho szlachtycza o zabicie w suda obwienienoho, tohdy tolka odyń mużoboyca majet byti o toie zabicie osużon, o toż zaboyca zapłatu swoiu prymiet. Ale szto powiedaiet storona żałobliwaja, iż z naprawy jeie miel to wczynity, czeho nigdy nie iest, ani w żadnom prawie, to im ku pomocy ity nie możet, bo Alexandro użo sem let minuło y wże dobre leta y rozum swoy maiet, moh by się nikomu nie dat zwiedyty, a zwłaszcza na mużoboystwo. Ale ona, iako dobra a cnotliwa niewiasta, chotiaczy niewiność swoiu okazaty, samatretia choczet na to prysiahu wczynit iż nie iest pryczynoiu ani radoiu, ani naprawoiu smerty jeha.

Kapusta od Pietra Adamkiewicza powieðił, iż: „Gdy by takowym złoczyncom był dawan wywod, żaden z nich nigdy by niebył z prawa karan. Ale Statut jasnie

opiewa, iż: „koždy žalobnik wodle žaloby swoieie ma słusnym dowodem dowodyty“. A szto sobe strona odpornaja beret ku pomocy, iż odyn mužoboyca obwinieny ma z prawa skazan byti, prawda że tak iest, ale nie w takoy miery, było by to u zwadie obwiniono kolko szlachtyczow muskoho stanu, kotoryie się byli siekli y zabili, z takowych odyn mužoboyca ma byty skazan. Ale u zloczynstwie iestli by było kolko parsun obwiniono, a bylo by to pierewiedeno, wsi takowyie odnakowuii winoiu karanny bywaiut, bo tam ż u Statucie praw zemskich, u tom że rozdele artykule trycatym, tak iest napisano: „Też ustawuiem, iż koli by poddanyie naszy ludey pozrenych, zlocz(yn)cow, rozboynikow, wywołanych z zemli w domu abo w imieniy swoim wiadomo perechowywali abo im nikotoroiu radu, abo pomocz ku szkodi(e) reczyp(ospo)litoey dowali y czynili, aby też reczy złodeyskich wiadomo pożywali, a na koho by to perewiedono, tohdy tot ne inako maiet byt skaran, tolko iako koždy z tych zloczyncow, wyszay pisanych, abo wsim sprawiedliwym prawom cziniaczy a przyzwolaiuczy odnakowoiu winoiu maiut byt skarany“¹¹. To iasnie się ukazuię, iż ona ieszcze za nieboszczyka muža swoieho zloczynstwo, to iest cuzołowstwo pełniła, szto iest na preciwko przykazaniu Bo(s)komu y stanu małżenskomu. Szto nieboszczyk, muž jeie, maiuczy o tom wiadomost dla rozdania y posyłania wypominok, iako: pierstenej, klejnot tak faciletow tomu ż to Alexandru, za toie jeie karał, y suzwawszy przyateli nieodnokrot jeie na oczy wymiatał. Ona jemu y po kolkokrot prysiahała, toho czynity nie mieła y to się jey od muža jeie, nieboszczyka nie podobało. Ale umysliła swiatu żytja nie Bohu, ani małżenskomu stanu naprawiła toho, y z toho Alexandra, z kotorym się zlehła, kotory z naprawy jeie [9v] nie precz inszoho, tolko dla prilubstwa, brata swoho rożonoho krow prolił. Mało li taya pani dowodow wyszypomieniennych naprotiwko siebie maiet? Iż tot istny mužeboyca, jeie wystup y swoy ustnie soznawaiet y toie soznanie horłom y krowju zapieczatowaty choczet, iż: „Z jeie wystupky swoieho y naprawy jeie brata swoieho wbił“. Nad to Pietr Adamowicz, żahuiuczy newinnoje rozlanie krowi brata swoieho choczet pry toy paniej sam stati a jeie dati pytati.

Tot y s tym prokurator od Hanny Mikołaiewny powiedil, dierżały się toho artykułu: „Jestli by kolko szlachtyczow było zabicie szlachticza w sudu obwinieno, tolko odin mužoboyca maiet byti z prawa skazan“. Y bieruczy się onaja Hanna ku prysiazie samotretia, iż nie iest pryczynoiu smerty muža swieho.

A tak, my, wzieni sobe to do zautra na wzmyslenia, y to też daiuczy tomu pryczynu, jestli by tot Alexandro, iduczy na smert otwołał albo nie, a tak, gdy tot Alexandro wieden na straczenie, dla ktoroho prysluchania posłali iesmo namiesnika naszego szoukiańskoho Jana Borychowskoho a pry niem ludiey dobrych, szlachty: p(ana) Kazimiera Bortkiewicza a Jeremiasza Stanisławowicza, a Tomasza Ivanowicza, a Jurija Jurszczyca, a Bartłomieja Pietrowicza, piered kotorymi iduczy na smiert z

¹¹ PLS, 7 skyriaus 30 straipsnis, p. 216.

ostatocznoy woli swoioy powieðił, iż: „Onaja Hanna Mikołajewna acz-kolwiek pry tom ubystwie, jakom muža jeie a brata moieho ubił, pry mnie nie była, ale radoju y naprawoiu swoieiu iest jeha smerty pryczynoiu“, y z tym z toho swieta ziszł, karanie wziemy wy wedla uczynku swoieho.

A nazautra, u sriedu, z pany tiwuny y dworany hosp(odarskimi), zasiadшы na toy że sprawie, abychmo mieży nimi rozsudok wodle Boha y prawdy uczyniti. Napierwiewy, przyszedшы toho żona straczoneho Alexandra, na imia Jedwiha W(o)łodkowna, padła kryżom z wielkim płaczom, opowieduiuczy y żaluiuczy czerez brata swieho Mikołaja Wołodkiewicza na tuiż to Hannu Mikołajewnu, żonu nieboszczyka wbitoho, iż: „Ona to wcziniła, muža moieho, nieboszczyka Alexandra ot mienie otlehlą y jeha na to prywieła, iż on z naprawy jeie ubił brata swoieho, za szto muż moy tepier smert pryniał. A tak, tyie obodwa braty, jako nieboszczyk Adam, tak y muż moy Alexandro z jeie pryczyny z toho swieta zi(e)szli, mało li p(an) Pietr Adamkowicz dowodow maiet, hotowam ja pry p(anie) Pietre y jeha swiedkach prysiahu wczynity, iż oni z toho swietu zyszli za jeie powodom y pryczynoiu, bo ni pierwiewy toho za żywoho muža moieho nie była recz przystoynaja folchowati na nieie, bo y muż moy w tom był winien, ale ona toho złočynstwa iest poczatkom, a potym radoiu y naprawoiu“. Andrey Kapusta od Pietra Adamowicza wodłuh pierwszych żałob y dowodow swoich wsich, szto ku tomu prawu należali prosili o powod prawa, żeby im była dana, iako storonie żałobnoy y dowodiaczoy. Tot Gabryel Kostiełkowski takoz prosił, aby iey dano na wywod, żeby samatretia miała sie otrprysiahnuti, iż smierti muža swoieho nie winna.

A tak, my, s obu storon iako storony [11] żałobliwoie taką y otpornoie wysłuchawszy y baczeczy, iż żałobliwaja storona na żalobie pryczyn mnoho ku dowodu okazała. Pierwiewy, iż ona opowiedawszy sama wriadu, iż muža jeje nieboszczyka Adama wbito, piered kotorym wiżom ot onych słuh było powołano o zabicie muža jeje na brata jeha Alexandra, a ona wiadomost maioczy w domu swoim o zabiti muža swoieho toho zaniechała y żałoby do wriadu dati nie choteła, y prawie to chotieła utaiti, snać rozumieuczy, iż toho sama była pryczynoiu.

Druhoie, brata nieboszczyka ubitoho poslyszawszy o zabitiu brata swoieho y toie powołanie tohoż czasu do wriadu bieh, y to ożałował, daiuczy winu o zabicie bratuż swoimu, Alexandru, ona, buduczy ieszcze bliższa żona niż brat jemu, teho nie dopomohala y iechati, y prawa dowoditi na ubijcu muža swoieho.

Tretje, iż komu dano wina o zabicie muža jeje ona s tym obcowala, iako na nieje żalobnaja storona dowodit.

Czetwiertaja, iż kotoruiu dziewku Zofiui w pryrući w dwuch tysiaczach kopach hroszey prynieła, tut jeje na prawie nie postawiła, szto się na wypisach wiżowych okazało.

Piataja, iż Pietr samotret z dwiema szlactic(z)y wroženymi bieret sia na prysiehu, maiuczy pewnuui wiadomość, iż z teje naprawy brata jeho, Adama, muža ieje, brata že jeho, Alexandro zabił.

Szostaia, iż tot Alexandro s prawa pokonanyi, nie daiuczy prysiahi bratu swoiemu y druhim swiedkom sam dobrowolnie wyznał hriech swoy, iż z nieju popoñił, dla toho ubił brata swojeho, Adama, a muža jeje z naprawy y rady jeje.

Siemoie, iduczy na smiert to potwierdił y ostatecznoiu woleiu zapieczatował, iż ona iest y naprawoiu pryczynca smierti muža swoieho.

Osmaia, acz-kolwiek toie pryczyny u prawa nie buduczy, iż żona toho skaranoho Alexandro powańanie czyniła, szto pierszoho a druhocho dnia u prawie nie szło.

Ale s tych wsich pryczyn a zwłaszcza horłom y krowiu potwierzonych, naszli iesmo bliższuch ku dowodu Pietra Adamowicza wodle żaloby jeho, niżli storonu obżałowaniu, tui to Hannu, kotoiraia tolko z hoła brała sia ku prysiazie, ku oczyszczeniu samotretia.

Pietr Adamowicz postawił try swiedki, szlachtu, ludiey dobrych: bojarina wołosti Kroźskoie Walentyna Janowicza a wołosti Potumszewskoie Martina Pawłowicza, a wołosti Korsnianskoie¹² Ambrosa Pawłowicza, iż: „Ona s tym Alexandrom obcowwała y w odnoy kołybci z Wilni iechali, y wespołek s tymi boiary czerez reku Waku brojli“. Kotoryie swiedki, wsi try, u-w odno słowo swiedczyli, iż ieduczy im z Wilni widieli, iż Alexandro s toju Adamowoiu u odnoy kołybci, y czerez reku sia Waku s odnoho s nimi sia brojli u sierede pered Wielkodniom niedownostwa proszłoho, y noczowali u karczmi u Rykontach. Y chotieł Kapusta perewoditi hospodarmi i hospodyniami, hdie oni noczlehi otprawowali. Na ostatok dopustili iesmo na prysiehu Petru y z dwiema szlacticzy: Walentynom Matiewiczom, bojarinom wołosti Korklanskoie, a Hryhorem Jakubowiczom, kotoryie ku prysiazie byli hotowy. Ona ich westi ku prysiazie nie chotieła y powiediła: „Sumnienia ich y swoieho w tom obrażati nie chocz“¹². Y prosila o kapłana, kotoryi jey ku spowiedi y pryniatiu Bożoho Tiela był dan. A potom ona sama dobrowolnie pered wiżom, na to ot nas posłanym, Ofanasom Fiodorowiczom, y pry namiesniku naszym szowkiańskim Janu Borychowkom, y pry Woytiechu Burbie, pry Janie Rosieńskom, pry Mikołaiu Wołodkiewczu, y na ostatok piered mnohimi ludmi dobrymi, szlachtoju, soznawała hrech swoy, iż krewkost tiela jeje ot małżeńskoho stanu zwiedła, y napierwiey w czużołowstwo popoñiała z niejakiem Andreiem, koto-roho muž moy, nieboszczyk Adam, ubił y tot z moiey pryczyny y wystupku s toho swiata zyszol. Takeż prawda iest, iże y s tym to Alexandrom czużołowstwo poñiła, y z nim sie znieśła y zleħła, dla czoho on ubił brata swoieho, a muža moieho, chotieczy byt wolnieyszym ku uczynieniu złości, a hrechu so mnoiu. Y tuż so slezami prosila [11v] żony straczo-noho Alexandra, aby jey to otpustiła, iż muža jeje ot nieie była odleħła. Zatym na

¹² Turėtu būti „Korklianskoje“.

ostatocznoy woli swoiey na smiert powiedīła, iż skrynka s prywiliami y z listami ku imieniam nieboszczyka muža swoieho prysłuchaiuczmy y reczy kostielnyie u schowaniu otca swoieho byti powiedīła pod pieczatmi tych że Adamkowiczow, brati muža swoieho, szaty y srebro jeie y muža jeje u Mikołaiia Giezgola w pieti abo w szestidiesat kopach hroszey zostawleny, noży serebrenyie nowyie u Hanny u dwuch kopach hroszey zastawlenyie, u otca pozyczywszy szestdiesiat kop hroszey powiedīła, dewce swoiey trydcyat hroszey winna byti powedīła. Potom pered tym že wižom Afanasom Fiedorowiczom y storoioiu ot pa(na) Jana Rosieńskogo, ot p(ana) Jana Burby była pytana o imienie w Litwie, u Nowohorodskom powietie, na imia o Horodeiu, nieboszczyka Adama, muža swoieho, iestli že nieboszczyk toie imienie jey za żywota był zapisal abo tot zapis krom woli jeho był sprawowan? Ona powiedīła, iż prawdiwie tot zapis ot nieboszczyka muža jey był sprawowan. A potom za swoy uczynok zaplatu wzięła y toie wsie wyznanie ostatnieie woli jeje onyi wiž pered nami to okazał.

A tak, my, kazali to w knihi naszy zapisati, na szto Pietr Adamowicz wziął w nas tot nasz list sudowyi pod pieczatiu naszoju.

Pisan u Szowkianiech leta Božoho narożenia 1555, maia 30.

Jan Tryzna.

II. Komentarai

1. Veikėjai

Taigi pateiktas šaltinis mums liudija vienos Žemaitijos bajorų šeimos istoriją. Adamkavičiai (herbas *Wadwicz*) – viena garsiausių Žemaitijos bajorų giminių. Jos atstovams senatorių rango niekada nepavyko pasiekti, bet pavieto lygyje jie visada buvo pastebimi: beveik nuolat užėmė daugiau ar mažiau atsakingas pareigybes Žemaitijos seniūnijos administracijoje, pavieto bajoriškoje savivaldoje arba tiesiog gaudavo garbės titulus. Savo giminės šlovę garsino ir fundacijomis: 1750 m. senoje giminės valdoje Kolainiuose įkurdino karmelitus¹³.

Nėra aišku, ar Adamkavičiai buvo žemaičių kilmės. Pirmasis mums žinomas giminės atstovas – Adomas Hanusaitis Beinar(t)as – pirmą kartą minimas 1514 m., kada pasitvirtino išsitarnautas ir pirktas valdas Žemaitijoje (Pilsūduose, Šiluose, Girdiškėje)¹⁴. 1516 m. Adomas Hanusaitis minimas kaip tuometinio Žemaitijos

¹³ M. Valančius, *Raštai*, t. 2: Žemaičių vyskupystė, Vilnius, 1972, p. 308–310. Beje, šios fundacijos proga nutapyti fundatorių Jono ir Onos Adamkavičių portretai iki šiol saugomi Šiaulių „Aušros“ muziejuje. Jų reprodukcijas žr. M. Matušakaitė, *Apranga XVI–XVIII a. Lietuvoje*, Vilnius, 2003, p. 228, 311.

¹⁴ *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 9 (1511–1518). Užrašymų knyga 9*, parengė K. Pietkiewicz, Vilnius, 2002, p. 224, 225, nr. 336; 321–322, nr. 581: valdų pirkimo iš Pašilių bajorų dokumentas. Žemėvaldos struktūra irgi teikia dviprasmišką medžiagą. Pagal 1528 m. surašymą Adomas Hanusaitis išrengė 10 raitelių nuo Viduklės, 4 nuo Karšuvos, 1 nuo Patumšio, 1 nuo Telšių ir 3 – Naugarduko valdų, žr. *Lietuvos Metrika Knyga. Nr. 523 (1528). Viešųjų reikalų knyga 1*, parengė A. Baliulis, A. Dubonis, Vilnius, 2006, p. 38, 154, 156, 158, 164.

seniūno Stanislovo Jonaičio Kęsgailos dvaro maršalka, taigi buvo labai artimai su Kęsgaila susijęs žmogus¹⁵. Didikų aplinkoje visada buvo gausu bajorų iš įvairių LDK regionų, ypač iš ten, kur jie turėjo didesnių valdų. Kęsgailų šeimos dideli valdų kompleksai buvo šiaurės vakarų Žemaitijoje, šiaurės Aukštaitijoje bei rusėnų žemėse¹⁶. Gali būti, kad Adomo tėvas buvo 1503 m. dviejuose LM aktuose minimas Slanimo pavieto bajoras Beinaras¹⁷. Tokiu atveju vargu ar buvo žemaitis.

Nuo 1530 m. Hanusaitis tituluotas Patumšio tijūnu. Iš pirmo žvilgsnio šis faktas lyg ir leistų manyti, kad Hanusaitis buvo žemaitis, nes pagal žemaičiams duotas privilegijas tijūnais turėjo būti vietiniai bajorai. Tačiau realiai šių privilegijos normų nebuvo laikomasi. Juo labiau, kad Patumšio valsčius priklausė atskirai valdų kategorijai, kuriai privilegija nebuvo taikoma¹⁸. Tokie valsčiai dažniausiai buvo valdomi seniūno tarnybininkų, t. y. nebūtinai vietinių bajorų.

Į valstybines pareigas Hanusaitis iškilo jau po Stanislovo Kęsgailos mirties. 1534 m. kovo mėn. Hanusaitis vadinamas didžiojo kunigaikščio dvarioniu¹⁹, o tai rodo, jog, netekęs savo galingojo patrono, jis susirado kitą užtarėją Lietuvos valdovo aplinkoje. Kas tarpininkavo jam įsitvirtinant valdovo dvare – nežinome²⁰. Šiaip ar taip, 1534 m. viduryje Adomui Hanusaičiui buvo suteiktos valdovo Karšuvos ir Pajūrio valsčių tijūno pareigybės. Iš karto dviejų tijūnijų suteikimas rodo, kad protekcijos valdovo dvare tikrai būta²¹. Dvaro pasitikėjimas juo dar kartą buvo parodytas tais pačiais metais, paskyrus Hanusaitį vadovauti žemaičių pašauktiniams

¹⁵ Tai paliudija ir 1531 m. Stanislovo Stanislovaičio Kęsgailos raštas. Juo Kęsgaila, atsidėkodamas už tarnybą jam ir jo tėvui, padovanojo Adomui Hanusaičiui dvi valstiečių tarnybas, priklausiusias Kražių ir Batakių dvarams, žr. *MAB RS*, f. 256, b. 3622 (1787 m. nuorašas).

¹⁶ K. Pietkiewicz, *Kieżgajlowie i ich latyfundiūm do połowy XVI wieku*, Poznań, 1982, p. 99–121.

¹⁷ *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 6 (1494–1506). Užrašymų knyga 6*, parengė A. Baliulis, Vilnius, 2007, p. 100, 101, 318, 319. Plg. šio darbo nuorodą 14.

¹⁸ Apie Žemaitijos administracijos subtilybes XVI a. pirmojoje pusėje žr. E. Saviščevas, „Kęsgailų Žemaitija. Kelios pastabos apie Kęsgailų valdymą Žemaitijoje (1442–1527)“, *Lituanistica*, 2004, nr. 2, p. 1–21; E. Saviščevas, „XVI a. pirmosios pusės žemaičių valdžios elitas: kilmė ir tapatumas“, *Žemaičių istorijos virsmas iš 750 metų perspektyvos*, Vilnius, 2004, p. 173–182.

¹⁹ *MAB RS*, f. 256, b. 3724.

²⁰ 1532–1534 m. Žemaitijos seniūniją valdant Petruį Kiškai, šaltiniuose nėra užuominų apie Hanusaičio artimesnius ryšius su seniūno administracija. Bet 1535 01 29, t. y. maždaug tuo pat metu, kada seniūnu tapo Jonas Radvila, Hanusaitis vadinamas Kražių vietininku, žr. *Elementa ad fontium editiones. Documenta ex Archivo Regiomontano ad Poloniam spectantia*, ed. C. Lanckorońska, t. 54, Romae, 1982, p. 13.

²¹ Žemaitijoje šios tijūnijos buvo turbūt pelningiausios. Apie pelną galime spręsti iš joms priklausiusių valstiečių tarnybų skaičiaus, žr. A. Mackavičius, *Žemaitijos valsčių surašymas 1537–1538 m.*, K. Jablonskio tekstą spaudai parengė A. Baliulis, Vilnius, 2003; apibendrinta medžiaga: J. Kiaupienė, *Kaimas ir dvaras Žemaitijoje XVI–XVIII a.*, Vilnius, 1988, p. 168–171.

bajorų būriams²². Bet tai jau buvo jo karjeros viršūnė. Matyt, Adomas Hanusaitis mirė 1548–1549 m. sandūroje²³.

Nėra abejonų, kad Adomas Hanusaitis buvo vedęs net kelis kartus. Kelios santuokos tuometinio vyro gyvenime buvo įprastas biologinio gyvenimo reiškinys. Tyrimai rodo siaubingą gimdyvių, dažniausiai labai jaunų moterų, mirtingumą²⁴. Kita negailestinga moteriai laiko žymė – nepaprastai skurdžios žinios apie jų gyvenimą. Moteris XV–XVI a. pirmos pusės Lietuvoje „šiamžinti“ raštuose turėjo ne tiek jau daug galimybių. Todėl nekeista, kad mes neturime viso Adomo Hanusaičio sutuoktinių vardų sąrašo. Be to, šaltiniuose jos nė karto nebuvo tiesiogiai įvardytos. Žinių apie šeimos moteris dažniausiai teikia tik vėlyvos teismų bylos, kuriose nagrinėjami paveldėtojų ginčai dėl turto. Tad iš 1549 m. spęstos bylos dėl Kolainių valdų aiškėja, kad viena Adomo Hanusaičio žmona buvo vietos bajoro Stepono Stanislovaičio Kerbedžio sesuo. Iš pretenzijų į šias valdas matyti, kad iš A. Hanusaičio santuokos su Kerbedyte turėjo gimti sūnūs Adomas ir Petras bei dukros Darata ir Sofija. Daugiau duomenų apie Hanusaičio šeimą pateikia kiti turtinio pobūdžio dokumentai. 1550 m. pabaigoje, vos pergyvenusi tėvą, mirė Darata Adamkavičiūtė. Ji buvo ištekėjusi už Jono Jonaičio Burbos, bet vaikų su juo nesusilaukė. Tad į jai priklausiusios motinijos dalį pretendavo jos broliai Adomas (jo sutuoktinė nenurodyta) ir Petras (vedęs to paties Jono Burbos seserį Kristiną) bei jų sesuo Sofija (ištekėjusi už Jono Jurgaičio Raseiniškio). Aleksandras Adamkavičius į šį turtą nepretendavo, nors minimas dalybų dokumentuose kaip liudytojas²⁵. Galima spėti, kad jis, neabejotinai jauniausias Adomo Hanusaičio sūnus, buvo gimęs iš kitos santuokos nei minėti jo broliai ir seserys. Galiausiai žinome, kad 1552 m. viduryje broliai Adomas ir Petras Adamkavičiai pradėjo bylinėtis dėl skolų su dar vienu broliu Jonu. Byloje nurodoma, kad Jonas iš motinos paveldėjo valdas Sudervėje ir Paneriuose, į kurias minėti broliai nepretendavo²⁶. Tikėtina, kad jis buvo gimęs iš kitos santuokos nei Adomas ir Petras.

²² Радзивилловские акты из собрания Российской национальной библиотеки. Первая половина XVI в. (*Monumenta historica res gesta Europae Orientalis illustrantia. Fontes XV–XVII saec.*, t. 6), сост. М. М. Кром, Москва–Варшава, 2002, p. 83, 84, 94, 95, 103, 111. Tokia Hanusaičio padėtis paaiškinama tuo, kad 1534 m. vasarą Žemaitijos seniūnas Petras Kiška arba sirgo, arba jau buvo miręs, žr. J. Wolff, *Senatorowie i dygnitarze Wielkiego Księstwa Litewskiego 1386–1795*, Kraków, 1885, p. 92; N. Asadauskienė, *Kišku giminė LDK XV–XVII a.*, Vilnius, 2003, p. 138, 139.

²³ 1548 11 18 Hanusaitis dar buvo gyvas, plg. *MAB RS*, f. 256, b. 3529, l. 131, o 1549 m. vasarą jo turtą jau buvo pasidaliję vaikai, žr. ten pat, l. 140.

²⁴ P. Chaunu, *La civilisation de l'Europe classique*, Arthaud, 1965. Naudotas vertimas: П. Шоню, *Цивилизация классической Европы*, Екатеринбург, 2005, p. 182–201.

²⁵ *MAB RS*, f. 256, b. 3259, l. 156–158. Plg. *VUB RS*, f. 7, Žemaitijos žemės teismo aktų knyga 14576 (1578 m.), l. 30v–32v.

²⁶ *VUB RS*, f. 69, b. 119. Taip pat apie Joną Hanusaitį žr. *MAB*, f. 256, b. 3259, l. 178–181; Lietuvos Metrika, *RVSAA*, f. 389, ap. 1 [toliau – LM; naudotasi LVIA saugomais mikrofilmais], kn. 40, l. 632.

Visi Adomo Hanusaičio sūnūs, išskyrus 1553 m. nužudytąjį Adomą, susilaukė palikuonių. XVI a. antroje pusėje iš Petro ir Jono Adamkavičių vaikų susiformavo dvi giminės šakos: Kolainių (Pavandenės valsčiuje) ir Legniškių (Karšuvos valsčiuje). Kolainių šakos atstovai ir toliau vaidino pastebimą vaidmenį Žemaitijos bajorų korporacijoje. Petras Adomaitis Hanusaitis 1568 m. vietos bajorų buvo išrinktas sidabrinės rinkėju Žemaitijoje. Mirė 1580 m. gegužės mėn.²⁷ Garsiausias iš jo sūnų – Petras (vyresnysis), gimęs iš santuokos su pirmąja žmona Kristina Burbaite²⁸. 1572 m. Petras Adamkavičius mokėsi Karaliaučiaus universitete²⁹. Paskutiniajame XVI a. dešimtmetyje pradėjo eiti Žemaitijos žemės teismo pateisėjo pareigas. Iš šaltinių žinome dvi jo sutuoktines: prieš 1590 m. gyveno santuokoje su Petro Gradovskio dukra Ona³⁰, o nuo 1595 m. pabaigos – su Žemaitijos žemės teismo teisėjo Kazimiero Orvydo dukra Ieva³¹.

Taigi XVI a. Adamkavičiai Žemaitijoje buvo žinoma, pasiturinti ir palyginti įtakinga giminė. Tiesa, Adomo Adamkavičiaus nužudymo metu giminės padėtis buvo kiek pablogėjusi: nė vienas jos atstovas neturėjo svarbesnės pareigybės vietos administracijoje. Matyt, tai sietina su Žemaitijos seniūnų kaita. Nuo 1545 m. Žemaitijoje įsitvirtino Chodkevičiai, kurie su pertraukomis Žemaitiją valdė per pusę amžiaus (1545–1616). Jų aplinkoje Adamkavičiams nepavyko įsitvirtinti, nors tokių bandymų akivaizdžiai būta: dar Adomas Hanusaitis Beinartas skolino pinigų Jeronimui Chodkevičiui³². Žemesnio statuso asmens paskolos galingesniam asmeniui dažniausia reiškė abipusį pasitikėjimą ir savotišką ketinimų užmegzti ilgalaikius santykius protokolą. Skolos labai retai buvo sugražinamos sutartyje numatytu laiku, todėl jų atidėjimas dažnai buvo susijęs su galingojo skolininko socialine protekcija jo kreditoriui. Visa tai peraugdavo į ilgalaikius giminių santykius. Tad nekeista, kad 1594 m. Adomo Hanusaičio vaikaičiai Jonas ir Mikalojus skolino pinigus Jeronimo Chodkevičiaus vaikaičiui Jonui Karoliui³³. Sunku pasakyti, kiek šie ryšiai padėjo

²⁷ *MAB RS*, f. 256, b. 3630, 3632.

²⁸ *MAB RS*, f. 256, b. 3627. 1556 m. gegužės 31 d. Kristinos Burbaitės Adamkavičienės raštas, kuriuo ji nustatė jai vyro už kraitį užrašyto Kolainių dvaro paveldėjimo tvarką. 1567 m. lapkričio 16 d. raštu Petras Hanusaitis užrašė Sofijai Kamenskai dovį Girdiškės ir Pilsūdų valdose. Matyt, čia minimi Mažieji Pilsūdai šalia Girdiškės. Žr. *Опись документов Виленского Центрального Архива Древних актовых книг* [toliau – *ODVCA*], t. 1, Vilnius, 1901, p. 16, nr. 241.

²⁹ V. Biržiška, *Lietuvos studentai užsienio universitetuose XIV–XVIII amžiais*, Chicago, 1987, p. 50.

³⁰ *ODVCA*, t. 1, p. 132, nr. 74. Petras Gradovskis buvo garsiojo valakų matininko ir Dirvėnų tįjūno Jono Gradovskio sūnus.

³¹ Ten pat, t. 3, p. 133, nr. 186.

³² 100 auksinų paskolos raštas buvo sudarytas 1548 11 18 Hanusaičio Leliškių dvare, o tai reiškia, kad seniūnas ta proga apsilankė pas kreditorį, žr. *MAB RS*, f. 256, b. 3529, l. 131.

³³ *MAB RS*, f. 16, nr. 54, l. 15. Čia vertėtų atkreipti dėmesį ir į kitas aplinkybes: Adamkavičių motina buvo Augustino Furso duktė. XVI a. antroje pusėje net keli Fursų giminės atstovai supo Chodkevičius. Vienas jų, Fursas Ivanovičius, jau 1546 m. minimas kaip Jeronimo Chodkevičiaus Medingėnų valsčiaus tįjūnas.

Adamkavičiams, nes vėliau jų karjeros labiau siejosi ne su Žemaitijos seniūno administracinėmis struktūromis, o su vietos bajorų savivalda. Čia ne paskutinį vaidmenį vaidino Adamkavičių giminystė su įtakingomis vietos bajorų šeimomis: Valadkevičiais, Raseiniškiais ir ypač Burbomis. Tad garsas apie 1553 m. įvykius turėjo pasklisti labai toli ir prikaustyti visų su Adamkavičiais susigiminiavusių šeimų dėmesį. Bylos tekstas liudija, kad 1555 m. gegužės pradžios Žemaitijos seniūno teisme iš dalies buvo sprendžiami ir šių giminių interesai.

Atskiro dėmesio nusipelnė Adomo Adamkavičiaus sutuoktinės Onos Mikalojaitės Aseikaitės giminė. Byloje šios giminės vardas minimas tik kartą ir, regis, galėjo būti užrašytas klaidingai. Aseikų ar Asteikų giminės atstovai XV–XVI a. Žemaitijoje niekuo nepasižymėjo³⁴. Ko gero, mus dominanti giminė buvo kilusi nuo Taujėnų. Be didesnio tikrumo taip galime spėti iš Onos Mikalojaitės tėvo sudėtinio vardo. Jis, žinoma, irgi turėjo vadintis Asteikaičiu, bet aptiktuose šaltiniuose vadinamas Mikalojumi Andriejaičiu³⁵. Įvertinę pastarojo tėvavardį bei mus dominančių įvykių chronologiją, galime spėti, kad 1528 m. Taujėnų bajorų sąrašė minimas Andrius Asteikaitis buvo Onos Mikalojaitės senelis. Surašymo duomenys, iš dalies atspindintys Asteikų šeimos padėtį, rodo, kad ji neprilygo Adamkavičiams³⁶. Tad, nepaisydamas mezalianso, vedybas inicijavo, matyt, pats A. Adamkavičius, pakerėtas³⁷ Asteikaitės grožio.

³⁴ 1528 m. kariuomenės surašyme minimi keli Asteikos – smulkūs bajorėliai: vienas iš Ukmergės pavieto Taujėnų (Андреи Остеиковичъ), du (Ровб ir Словута Остеикович) ir vienas – iš Volkovysko pavieto, žr. *Lietuvos Metrika Knyga. Nr. 523*, p. 51, 80, 180. 1567 m. kariuomenės surašyme Asteikos nepaminti.

³⁵ LM, kn. 248, l. 72v–74.

³⁶ Be abejonės, tėvas rūpinosi surasti dukteriai sutuoktinį. Bajoraitės galimybė pasirinkti sutuoktinį buvo labai menka. Apie tai žr. I. Valikonytė, „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajorių teisė laisvai tekėti: realybė ar fikcija?“, *Lietuvos valstybė XII–XIII a.*, Vilnius, 1997, p. 147–157.

³⁷ Čia terminas „očarovati“ reiškia meilės kerus, aistrą, psichologinę priklausomybę, kuri prasilenkia su sveiku protu, bet nėra pavojinga visuomenei ir nesietina su burtininkavimu, J. S. Bystroń, *Dzieje obyyczajów w dawnej Polsce. Wiek XVI–XVIII*, t. 1, Warszawa, 1994, p. 277–311. Plačiau: J. Jurginis, *Raganų gaudymo šimtmetis*, Vilnius, 1984, p. 62–93.

*Adamkavičiai XVI a.***Darata**

† apie 1550 m.
vyras Jonas Burba

Adomas

† 1553 m.
žmona Ona Mikalojaitė

Petras

† 1580 m. →
1) žmona Kristina Burbaitė
2) žmona Sofija Kamenska

Sofija

vyras Jonas Raseiniškis

Aleksandras

† 1555 m.
žmona Jadvyga
Valadkevičiūtė

Jonas

žmona Ona Fursova

Merkelis**Petras**

1595 m. Žemaitijos
žemės teismo pateisėjis
1) žmona Ona Gradovska
2) žmona Ieva Orvydaitė

Jadvyga**Ona**

vyras Stanislovas Kybartas

Regina**Ona (?)****Sofija****Kristina****Barbora****Liucija**

Petras (jaunesnysis)

Darata

vyras Stanislovas Gurskis

Adomas**Mikalojus****Adomas**

S. Kešgailos dvaro
maršalka 1516 m.;
Patumšio tij. 1530 m.;
Karšuvos ir Pajūrio tij.
1534–1548 m.
žmona N. Kerbedytė

2. Dekoracijos: teismo vieta ir organizacija

Teismo procesas, apibūdintas anksčiau pateiktoje byloje, vyko dabar beveik niekuo nepasizyminčiame Šaukėnų miestelyje. XVI a. viduryje šis miestelis iš esmės buvo tapęs Žemaitijos sostine. Tuometinės LDK vaivadijų ir seniūnijų sostinės iškildavo ten, kur savo rezidenciją įkurdavo ir bajorus teisdavo vaivada ar seniūnas. Daugumoje LDK žemių tokių teismų vietos sutapo su dar viduramžiais nusistovėjusiais kunigaikštysčių centrais – pilimis, prie kurių kūrėsi miestai. Žemaitija vietinės kunigaikštųjų dinastijos, o kartu kunigaikštųjų pilies ir prie jos išaugusio miesto neturėjo. Tad bajorai buvo teisiami privačiose Žemaitijos seniūnų valdose – dvaruose. Šaukėnų miestelis XV a. išaugo iš žemaičių didiko Kantauto valdų. Matyt, prie jo plėtros smarkiai prisidėjo Kantautų turtų paveldėtojas Mikalojus Šemeta, XV a. antroje pusėje iš valdovo išprašęs privilegiją, leidžiančią Šaukėnuose turėti prekymečius ir dvi karčemas³⁸. Bet vargu ar galima kalbėti apie miestelio suklestėjimą tuo metu, nes Šemetų giminės valdų sistemoje Šaukėnai nebuvo reikšmingi. Vienu metu Šemetos šią valdą buvo praskolinę karalienės Bonos Sforcos žydams³⁹. Miestelio reikšmė aiškiai išaugo per Jeronimo Chodkevičiaus seniūnavimo laikotarpį. Į Chodkevičių žemėvaldą ją įliejo Jeronimo žmona Kristina Šemetaitė⁴⁰. Vietovė tebebuvo svarbi Žemaitijos bajorų gyvenime ir Jono Chodkevičiaus seniūnavimo metais (1563–1579): čia dar kurį laiką vyko seniūno teismai ir žemaičių bajorų susirinkimai-seimeliai⁴¹. Miestelio reikšmė pradėjo blėsti po 1566 m. administracinės reformos, įteisinusios bajorų savivaldą. XVI a. septintojo dešimtmečio antroje pusėje Žemaitijos žemės teismo ir bausmių vykdymo vieta (kartuvės⁴²) nusistovėjo Raseiniuose. 1579 m. mirus Jeronimui Chodkevičiui, jo palikuonys dažniausiai reziduodavo Liachovičiuose, o kai atvykdavo į Žemaitiją – Kretingoje. Šaukėnai nuo to laiko tapo eiline Chodkevičių valda.

³⁸ LM, kn. 6, l. 200, 200v. Apie Šemetas žr. S. Viskantaitė-Saviščevienė, „Šemetų genealogija XV–XVI a.“, *Lietuvos istorijos studijos*, t. 14, 2004, p. 31–49.

³⁹ Dėl to kilusi byla svarstyta 1535 04 14 valdovo teisme. Iš jos aiškėja, kad Šaukėnai priklausė Merkeliui ir Stanislovui Stanislovaičiams Šemetoms. Merkeliš Šemeta be brolio žinios (matyt, tam dar būnant nepilnamečiui) įkeitė visą valdą Bonos žydams Chackai ir Moškai Isakovičiams už 340 kapų grašių ir už 1000 Gardino statinių javų. Miestelį ir turgų valdovas tuomet priteisė žydams, žr. LM, kn. 17, l. 576–577.

⁴⁰ 1530 04 11 Ona Šemetaitė savo Šaukėnų ir Kremenicos valdas užrašė pirmajam vyrui Laurynei Volskiui, žr. *Lietuvos Metrika (1522–1530). 4-oji Teismų bylų knyga*, parengė S. Lazutka, I. Valikonytė ir kt., Vilnius, 1997, p. 392, 393. L. Volskiui mirus, paveldėjimo teisės perėjo jo ir O. Šemetaitės sūnui Mikalojui Volskiui. 1557 m. Šemetaitė kartu su antruoju vyru Jeronimu Chodkevičiumi sau ir jūdviejų vaikams užtikrino Šaukėnų paveldą, žr. LM, kn. 251, l. 46–51v.

⁴¹ 1565 05 01 Šaukėnuose surašyta žemaičių bajorų peticija, žr. J. Lappo, *1588 m. Statutas*, t. 1, d. 1, Kaunas, 1936, p. 159, 160.

⁴² *ODVCA*, t. 1, p. 7, nr. 110.

Taigi aptariamos bylos svarstymo metu Šaukėnai išsiskyrė tik tuo, kad čia buvo seniūnų dvaras, kuriame vykdavo teismai. Nuo 1529 m. Žemaitijoje buvo nustatyta tvarka, pagal kurią seniūno teisme tarėjų teisėmis turėjo dalyvauti ir Žemaitijos valdovo valsčių tijūnai⁴³. Mūsų bylos atveju tarėjų sąrašas rodo, kad teisėjų „brigada“ buvo formuojama ne tik iš jų. Teisėjų-tijūnų sąrašą pradeda Merkėlis Šemeta ir jo brolis Stanislovas, kuris, beje, tijūnu tapo tik kiek vėliau. Tad šiuo atveju galima spėti, kad Šemetų, kaip ponų, giminės statusas ir jų giminystės ryšiai su Chodkevičiais nulėmė Stanislovo Šemetos dalyvavimą šiame teisme. Kitų tijūnų paminėjimą byloje reikia šiek tiek paaiškinti, nes jų pavardės byloje nenurodytos: Biržinėnų tijūnas Sebastijonas Mikalojaitis – Kęstas, Tverų tijūnas Mikalojus Jonaitis Stankevičius – Bilevičius, Šiauduvos tijūnas Martynas Vaitiekaitis – Bilevičius. Šalia šių teismo tarėjų minimas valdovo dvarionis Benediktas Komajevskis ir Ivanas Jacyničius. Pastarieji du nebuvo vietos žemvaldžiai, tad ir jų dalyvavimą byloje reikėtų aiškinti artimais asmeniniais ryšiais su seniūnu Jeronimu Chodkevičiumi⁴⁴.

Bylos svarstymas, regis, vyko viešai tiek, kiek viešumas buvo įmanomas privačioje valdoje⁴⁵. Šalia ieškovo ir atsakovų svarbų vaidmenį vaidino jų įgaliotieji prokuratoriai (t. y. mūsų supratimu – advokatai)⁴⁶: Petruai Adamkavičiui atstovavo Andrius Kapusta, Onai Adamkavičienei – Gabrielius Koscielkovskis. Aleksandras Adamkavičius gynėsi pats. Ši aplinkybė leidžia įtarti, kad Aleksandras Adamkavičius, matyt, jau buvo susitakęs su pralaimėjimu ir nebešvaistė šeimos turto gynybai.

Be to, byloje minima daug liudytojų, suinteresuotų asmenų (dažniausiai vienokiais ar kitokiais giminystės ryšiais susisaisčiusių su bylininkais), seniūno tarnų (dažnai vykdžiusių teismo įgaliotų pareigūnų funkcijas: žvelgūnas, priesaikos stebėtojai, kuriais buvo seniūno tarnybininkai) ir „daugybė gerųjų žmonių“. Bylos protokola surašė Jeronimo Chodkevičiaus tarnybininkas Jonas Tryzna⁴⁷.

⁴³ *Lietuvos Metrika (1522–1530). 4-oji Teismų*, p. 286.

⁴⁴ Atrodo, tas pats I. Jacyničius 1532 m. buvo Jeronimo Chodkevičiaus tėvo Aleksandro Vilkijs vietininkas, žr. *Lietuvos Metrika (1528–1547). 6-oji Teismų bylų knyga*, parengė S. Lazutka, I. Valikonytė ir kt., Vilnius, 1995, p. 262, 265.

⁴⁵ Bylos tekste kelis kartus užsimenama apie „daugelį gerųjų žmonių“. Tai vis dėlto nereiškia, kad jie buvo teismo posėdžių patalpoje. Net ir geriausi atveju privataus dvaro aplinka tiesiogiai teismo procesą galėjo leisti stebėti tik nedideliame asmenų skaičiui, todėl „gerųjų žmonių“ būrys turbūt likdavo kieme. Tik TLS (IV sk., 53 str.) numatyta, kad kiekviena iš besibylinėjančių šalių į teismo patalpą galėjo atsivesti prokuratorių ir 6 bičiulius.

⁴⁶ Apie prokuratorius žr. I. Valikonytė, „Prokuratorius XVI amžiaus pirmoje pusėje: bylos šalies pavaduotojas, kalbovas ar ‘teisingumo riteris’“, *Pirmasis Lietuvos statutas ir epocha*, sudarė I. Valikonytė ir L. Steponavičienė, Vilnius, 2005, p. 135–151.

⁴⁷ Tryznų šeima kilo karjeros laiptais remiama Jeronimo Chodkevičiaus. 1557 03 02 datuotame dokumente Grigalius (Josifovičius), Ivanas ir Andriejus (Vasiljevičius) Tryznos vadinami Jeronimo Chodkevičiaus tarnybininkais, žr. LM, kn. 251, l. 45.

Teismas vyko pagal abiejų šalių laisvų varžybų principą⁴⁸, atitinkantį PLS dvasią. Byloje nurodoma, kad teismo metu Statuto egzempliorius buvo teisėjams po ranka, o prokuratoriai, gindami klientų interesus, bandė įtikinti teisėjus formuluojant sprendimą remtis vienu ar kitu Statuto straipsniu. Be statutinių normų, byloje išryškėja ir paprotinės teisės elementai: teisminės lažybos – kepurės statymas⁴⁹ bei šurpinantis prieš dvejus metus nužudyto asmens kūno, kaip daiktinio įrodymo, pasitelkimas⁵⁰.

LDK teismų praktikoje ypatingą vaidmenį vaidino teisminės priesaikos, dėl kurių pirmumo teisės dažniausiai varžėsi bylininkai⁵¹. Tad teismas retkarčiais persikeldavo į bažnyčią (pašventintą erdvę), kur ir buvo duodamos priesaikos. Kaip ir daugeliu kitų atvejų, bylos protokolas ne tik liudija, bet ir kuria ypatingą aurą priesaikos institutui. Bylininkų šalis, pralošusi priesaikos pirmumo teisę, atsisako leisti prisiekti priešininkų šaliai, nes „nenori tuo jos ižeisti“. Tokiu būdu pralošusi priesaikos pirmumo teisę šalis savanoriškai prisiima kaltę. Šis nuolat byloje iškylantis proceso posūkis vis dėlto palieka abejoną, kiek bylininkai tiki protokoluose deklaruotu priesaikos šventumu. Žinoma, tokiais atvejais ypač svarbi tapdavo priesaikos formulotė – rota⁵². Galbūt į jos netikslumus, leidžiančius save pateisinti, buvo orientuota prisiekiančiojo sąžinė. Šiuo požiūriu aptariamos bylos atvejis yra dėkingas, nes joje pakankamai plačiai perteiktas myriop nuteistų bajorų santykis tiek su bajoriškąja visuomene, tiek su Dievo baime. Čia turbūt pirmą kartą šaltiniuose aiškiai pasakyta, kad nuteistieji mirti bajorai atlikdavo išpažintį ir priimdavo Šv. Komuniją, po to stodavo prieš teisme susirinkusius žmones ir viešai išpažindavo savo kaltes bei prašydavo nuskriaustųjų atleidimo. Ar tai tikrai buvo įprastinė XVI a. LDK teismų norma, dar teks išsiaiškinti⁵³.

⁴⁸ Apie teismo procesą žr. V. Andriulis, M. Maksimaitis, V. Pakalniškis, J. S. Pečkaitis, A. Šenavičius, *Lietuvos teisės istorija*, Vilnius 2002, p. 192–197.

⁴⁹ I. Valikonytė, „Zwyczaj stawiania czapki: szczególny aspekt kultury prawnej Wielkiego Księstwa Litewskiego w XVI wieku“, *Litwa w epoce Wazów. Prace ofiarowane Henrykowi Wisnerowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, Warszawa, 2006, p. 191–206.

⁵⁰ Atrodo, nužudyto asmens kūno ekshumacija buvo įprastinė procedūra tokio pobūdžio byloje. Plg. *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 532 (1569–1571). Viešųjų reikalų knyga 10*, parengė L. Anužytė ir A. Baliulis, Vilnius, 2001, p. 41.

⁵¹ J. Machovenko, *Teisingumo vykdymas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje. Diskusiniai klausimai*, Vilnius, 2007, p. 25–35.

⁵² Apie rotas žr. V. Raudeliūnas, „Priesaika kaip įrodymas senojoje Lietuvos teisėje (XIII–XVI a. pr.)“, *Socialistinė teisė*, 1974, nr. 1, p. 52–56.

⁵³ Šiuo požiūriu aktualus Jameso R. Ferro straipsnis, kuriame aptariama XVII a. vidurio Burgundijoje nuteisto mirti teisėjo pozicija. Žinodamas, kad bus pasmerktas mirčiai, teisiamasis pasirinko dvasios vadovus ir atliko garbingos mirties ritualus. Vardan savo giminės garbės jis pasirinko mirti be prisipažinimo. Jeigu jis buvo nekaltas (to negalima atmesti), jis įrodė savo teisumą. Bet jei nuteistasis buvo kaltas, savo neprisipažinimu jis pasėjo visuomenėje mintį apie jo nekaltumą ir taip rehabilitavo savo giminę visuomenės akyse. Pastaruoju atveju buvo parodyta, jog visuomenės nuomonė vertinta labiau nei Dievo rūstybė, jį pasmerksianti pragaro kančioms. Maža to, savo teismą ir mirtį jis pristatė visuomenei taip, kad apie jį būtų kalbama su pagarba ir užuojauta, žr. J. R. Ferr, „The Death of a Judge: Performance, Honor and Legitimacy in Seventeenth-Century France“, *The Journal of Modern History*, 75 (2003), p. 1–22. Autorius

Dar vienas ypatingas bylos bruožas – labai aiškiai suformuluoti teisėjų nuosprendžio motyvai, leidžiantys kalbėti apie nuosprendžio priėmimo praktiką, nusikaltimo sudėties supratimą, moralės reikšmę formuluojant nuosprendį ir pan. Beje, teismas ne nusprendė pasiųsti žudikus mirti, o viso labo tik suteikė ieškoviui priesaikos pirmumo teisę. Po laimėjusios pirmumą prisiėkti šalies priesaikos bylos sprendimas įgaudavo savotiško automatizmo – viskas sustodavo į savo vietas pagal paprotį. Vis dėlto bylos tekste neatskleistos mirties nuosprendžio vykdymo aplinkybės. Čia tik ši bei tą galime nuspėti iš konteksto. Pirma, visur Europoje mirties bausmė buvo įvykdoma iš karto po teismo⁵⁴. Antra, tikėtina, kad nuosprendžio vykdymas buvo perduotas Chodkevičiaus aplinkoje buvusiems totoriams⁵⁵.

3. Kas liko nepaminėta byloje

Deja, Adamkavičių giminės archyvas iki mūsų dienų neišliko. Pavyko aptikti tik kelis pavienius, po skirtingas rankraščių saugyklas išblaškytus giminės Kolainių dvaro dokumentus. Tad mūsų galimybės „sutankinti“ aprašymą yra menkos. Šiame kontekste vis dėlto labai svarbus dokumentas išliko LDK valdovo kanceliarijoje⁵⁶. Tai Vilniuje 1554 m. spalio 14 dieną surašytas memorialas, perteikiantis Onos Mikalojaitės Adamkavičienės skundą. Kadangi dokumentas labai svarbus, jo turinį verta referuoti detaliau. Adamkavičienė skundė valdovui savo svainį Petrą ir Žemaitijos seniūno administraciją. Dokumente nurodoma, kad seniūno raštinė atsisakė į savo teismo knygas įtraukti žvelgūno parodymus, nurodančius bylos tyrimo metu Onos Adamkavičienės patirtas skriaudas. Todėl moteris ir buvo priversta kreiptis į valdovą. Pasak jos, po Adomo Adamkavičiaus nužudymo praėjus ketvirčiui metų, per 1553 m. Kalėdas Petras Adamkavičius su Žemaitijos seniūno Jeronimo Chodkevičiaus žinia bei gausia palyda, maždaug 200 raitelių, įsiveržė į jos vyro Pilsūdų dvarą ir jį išgrobstė. Ją pačią su vos 6 savaičių amžiaus kūdikiu jėga išvežė ir įkalino valdovo Platelių pilyje. Kai Onos tėvas ir jos bičiuliai laiduodami bandė ją išlaisvinti, ji nebuvo paleista, nors turėjo nekilnojamojo turto ir nebuvo prieš tai teista. Adamkavičienės tėvas dėl to kreipėsi į valdovą, ir šis įsakė Žemaitijos seniūnui laikytis teisinių procedūrų: už laidavimą Adamkavičienę iš įkalinimo paleisti. Tik tada valdovo skirtu įgalioto dvarionio akivaizdoje Adamkavičienė buvo

pabrėžta, kad dauguma nuteistųjų iš karto prisipažindavo kalti ir susitaikydavo su visuomene (per atgailą), su nukentėjusiais (per kaltės atpirkimą, t. y. bausmę) bei su Dievu (per nuodėmių atleidimą). Viešas kaltės išpažinimas, pasak autoriaus, buvo labiausiai žeminanti procedūra.

⁵⁴ Apie tai žr. J. R. Ferr, *op. cit.* Ten ir platesnė literatūra.

⁵⁵ Apie totorių dalyvavimą organizuojant valstybės represinį aparatą žr. K. Jablonskis, *Istorija ir jos šaltiniai* („Lietuvos valstiečių priešinimasis valdytojams didžiojo kunigaikščio valsčiuose XVI a. pirmojoje pusėje“), Vilnius, 1979, p. 112, 113. Neatsitiktinai totoriai, kaip Jeronimo Chodkevičiaus teismo pagalbininkai, minimi ir šios bylos kontekste.

⁵⁶ LM, kn. 248, l. 72v–74. Šio dokumento autoriui nereikėjo ieškoti. Jo fotokopija yra MAB RS, K. Jablonskio fonde pažymėta gretima anksčiau pateiktam šaltiniui signatūra (nr. 3625).

paleista ir jai sugražinta teisė disponuoti šeimos turtu. Tačiau prašymai įrašyti į seniūno teismo knygas skundą dėl jos patirtų per suėmimą nuostolių buvo keliskart atmesti. Kai teismo procesas buvo atnaujintas⁵⁷, Adamkavičienė prašė ją išteisinti, nes ne ji, o Aleksandras Adamkavičius buvo kaltinamas žmogžudyste. Seniūnas ir tąkart, pažeisdamas Statuto normas, nusprendė ją sulaikyti ir sutiko ją išlaisvinti tik tuo atveju, jei mirti pasmerktas Aleksandras paneigs jai mestus kaltinimus. Iš karto po to seniūnas pasiuntė į Šaukėnų miestelio namus, kuriuose Adamkavičienė buvo apsistojusi, savo totorius su daugybe kitų žmonių, kurie ją vėl palydėtų į įkalinimo vietą – Platelių pilį. Ir tik tėvas Mikalojus Asteika savo ašaromis įtikino seniūną įkalinimą pakeisti laidavimu. Laidą, be tėvo, garantavo dar ir Adamkavičienės brolis Andrius Mikalojaitis. Pagal susitarimą Adamkavičienei buvo leista apsistoti Getiškėse, trobelėje, iš kur ji neturėjo teisės pasitraukti grasinama visų trijų garbės, gyvybės ir turto praradimu. Beje, valdos, kuriose Adamkavičienei velionis vyras buvo užrašęs dovį (Pilsūdai, Getūnai ir Getiškės), jai buvo sugražintos.

Paleista iš įkalinimo Adamkavičienė bandė dar kartą kelti bylą svainiui Petru. Seniūnas, svarstęs šį skundą, nutarė perduoti bylą valdovo teismui, tačiau išrašus apie žalą iš savo knygų atsisakė jai duoti. Atskirai Adamkavičienė skundė seniūnui svainį už tai, kad, per šalčius gabendamas ją su kūdikiu į įkalinimą, sąmoningai juos sušaldęs. Nuo to laiko abu susirgę, o kūdikis netrukus miręs. Seniūnas buvo atsiuntęs tik totorių apžiūrėti to kūdikio kūnelį, bet apžiūros rašto nesudarė, todėl ir išrašo iš teismo knygų jai nedavė.

Žinoma, šis skundas buvo surašytas šališkai, norint pabrėžti seniūno teismo šališkumą. Bet kai kurie iš jo aiškėjantys faktai mums leidžia rekonstruoti įvykių raidą ir paaiškinti kai kuriuos byloje įsipainiojusių asmenų veiksmus. Ko gero, vienas svarbiausių faktų – kūdikio gimimas. Pasak Adamkavičienės, 1553 m. gruodžio pabaigoje jis buvo 6 savaičių. Tad Ona Mikalojaitė turėjo pastoti apie tų pačių metų vasario mėnesio vidurį, o kūdikį pagimdyti lapkričio mėnesio viduryje. Adomo Adamkavičiaus nužudymo metu jo žmona turėjo būti šeštą mėnesį nėščia. Tad jos nėštumas turėjo būti akivaizdus jau vasaros pirmojoje pusėje. Visai tikėtina, kad būtent tai eskalavo konfliktinę situaciją. Adomas Adamkavičius visai neatsitiktinai pradėjo viešai užsipuolinėti brolių Aleksandrą, nes, matyt, įtarė, kad kūdikis ne jo (nors apie tai dokumentuose nėra nė žodžio).

Įtampa, tvyrojusi sutuoktinių santykiuose, vertė Adamkavičienę ko nors griebtis. Jos išskaičiavimų logiką nesunku perprasti. Pirmiausia jai reikėjo neleisti vyrui teisiškai atsisakyti kūdikio tėvystės. Tad veikti reikėjo greitai. Nužudžius vyrą ir pagimdžius neva jo paveldėtoją, jai teisiškai turėjo atitekti vyro valdų ir kūdikio globa. Statutas šiuo atveju reglamentavo didelius suvaržymus bylinėtis su nepilna-

⁵⁷ Teismo laikas nenurodytas, bet iš toliau pateiktų faktų aiškėja, kad jis turėjo įvykti prieš 1554 m. balandžio 1 d.

mečių turto paveldėtojų globėjais (dažniausiai motina), o tai iš esmės reiškė, kad Adamkavičių giminė nebegalėjo kištis į Onos Adamkavičienės reikalus. Taigi jai tai buvo realus šansas tapti laisva ir materialiai aprūpinta. Tačiau tokią įvykių raidą be didesnio vargo galėjo numatyti ir Petras Adamkavičius. Savo ruožtu jam buvo būtina neleisti Onai Adamkavičienei įteisinti globos. Nors mes tiksliau nežinome apie 1553 m. rugpjūčio–gruodžio mėnesių įvykius, bet tikėtina, kad per tą laiką Petras Adamkavičius delsė iki kūdikio gimimo, galbūt tikėdamasis tais laikais įprasto nesėkmingo gimdymo. Po to jis, be abejonės, pradėjo ieškoti galimybių neišleisti padėties iš savo rankų. Staigus išpuolis Kalėdų laikotarpiu, dalyvaujant dideliame žmonių skaičiui, bei įtariamios našlės nugabenimas į Platelių pilį rodo, kad operacija buvo iš anksto parengta. Turbūt dramatiškiausiai tuo laiku atrodo kūdikio mirtis, kuri meta įtarimo šešėlį ant Petro Adamkavičiaus. Būtent jis iš viso to gavo apčiuopiamos naudos. Vargšo kūdikio, gimusio aistrų, intrigų ir netoleruojamų ryšių verpete, likimas buvo iš anksto nulemtas. Jam mirus, Petru Adamkavičiui iki brolio Adomo turto paveldėjimo teliko žengti vieną žingsnį – pašalinti Oną Adamkavičienę. Bet čia ne viskas klostėsi taip, kaip jis norėjo. 1554 m. kovo mėnesį Adamkavičienė buvo paleista iš įkalinimo. Mes apie tai sužinome iš 1554 m. balandžio 1 d. Šklove surašyto Jeronimo Chodkevičiaus garantinio rašto. Jis duotas Onai Adamkavičienei, kuri skundė svainį Petrą, kad šis „[...] be pagrindo ant jos pačios, jos tarnų ir pavaldinių supykęs keikia ir grasina ir ją nepagarbiais žodžiais drabsto“⁵⁸. Šis pykčio protrūkis buvo padikuotas nuojautos, kad Adamkavičienė gali išvengti bausmės, visą kaltę suvertusi Aleksandru Adamkavičiui.

Aleksandro Adamkavičiaus padėtis 1554–1555 m. šaltiniuose nušviesta labai painiai. Aiškų pretekstą suimti buvo davęs pats Aleksandras, kai po 1553 m. Kalėdų atvyko į brolio Petro namus ir ten buvusių bajorų akivaizdoje prisipažino nužudęs Adomą Adamkavičių. Aleksandrą Adamkavičių žengti tokį žingsnį, ko gero, paskatino ką tik įvykęs Adamkavičienės suėmimas ir baimė, kad moteris dėl visko gali apkaltinti jį. Bandymai beveik viešai tartis su broliu rodo, kad vis dėlto būta galimybių numarinti bylą. Tačiau Petru Adamkavičiui toks scenarijus nebuvo naudingas. Tad Aleksandras Adamkavičius buvo suimtas ir išvežtas į Vilnių. Matyt, tai įvyko 1554 m. pradžioje, t. y. netrukus po Adamkavičienės suėmimo. Iš bylos teksto aiškėja, kad turbūt 1554 m. (nors negalime atmesti ir 1555 m.) Gavėnios metu (t. y. ankstyvą pavasarį) jis buvo paleistas ir vėl pradėjo bendrauti su Ona Adamkavičiene. Tai labiausiai ir siutino Petrą Adamkavičių, nes didino galimybę susitarti sąmokslininkams meilužiams. Šiuo požiūriu visai neatsitiktinai 1555 m. gegužės 29 d. bylos svarstymo metu Ona Adamkavičienė atkreipė teismo dėmesį į tai, kad ieškovas (t. y. Petras

⁵⁸ VUB RS, f. 77, b. 110.

Adamkavičius) su savo pagalbininkais „vaikščiojo“ pas jau nuteistą mirti Aleksandrą Adamkavičių ir įkalbinėjo jį neatsiimti mestų jai kaltinimų.

Iš viso to matome, koks didžiulis informacijos srautas neatsispindi galutiniame bylos tekste. Vien tas faktas, kad mūsų nagrinėjama byla buvo svarstoma tris dienas, o sutilpo vos į kelis lapus, aiškiai parodo, kad turimas tekstas jokių būdu nėra bylos stenograma. Gausūs tiesioginės kalbos intarpai buvo kruopščiai atrenkami jau po nuosprendžio. Tas pats pasakytina apie papildomą bylos medžiagą: į galutinį bylos tekstą pakliūdavo tik ta, kuri „derėjo“ su teismo nuosprendžiu. Tokiu būdu tikėtina, kad nuosprendžio legitimumui sustiprinti sąmoningai ar nesąmoningai iš bylos buvo šalinami pasažai, galėję sukelti abejonių ne tik dėl jo teisėtumo, bet ir dėl etiškumo.

4. Bajoriško gyvenimo spalvos: aplinka, gestai ir emocijos

Šiuolaikinei plačiajai Lietuvos visuomenei bajoriško gyvenimo stereotipą formuoja pats terminas „bajoriškas“, reiškiantis neabejotiną turtinę, netgi prabangą, prašmatnumą ir išpuoselėtas manieras. Tačiau istorikai šiame vaizdinyje išvelgia dirbtinai išpūstą Vakarų pasaulio bajorijos nuo vėlyvųjų viduramžių iki naujausių laikų padėties stereotipą. Todėl norintiems taikliau piešti XVI a. Žemaitijos bajoro gyvenimą neišvengiamai iškils stereotipo ir realios padėties kolizija: stereotipai teikia mums labai abstraktų, lakų ir visada perdėm optimistinį vaizdą, o šaltiniai to paties objekto vaizdą perteikia labai šykščiai ir rūščiai.

Prabangaus bajoriško gyvenimo vaizdas subyra į šipulius vos perėjus nuo apriorinių samprotavimų prie istorinių faktų vertinimo. Per istorinius faktus patiriamas XVI a. Žemaitijos bajorų gyvenimas netenka savo spalvingumo, bet kartu igyja aiškias formas. Išties XVI a. bajoriško gyvenimo žymėmis paženklinta toli gražu ne visa bajoro aplinka. Aiškiausiai jos matyti bajoriško gyvenimo centre – bajoro dvare, turbūt ryškiausiai su gamtiniu fonu kontrastuojančiame civilizacijos kūrinyje. Dvaras – tai urbanistinis, socialinis, ūkinis ir kultūrinis reiškinys. Dėl tokio dvaro sudėtingumo perprasti jo gyvenimą ne taip jau paprasta⁵⁹. Mūsų atveju puikią progą susidaryti bajoro dvaro vaizdą duoda Kolainių ir Lėliškių bei Girdiškių dvarų inventoriai, sudaryti po jų savininko Petro Adamkavičiaus mirties⁶⁰. Visų trijų dvarų pastatai – mediniai. Dvaro pastatų kompleksas: bajoro gyvenamasis namas (neretai dvare jų būna du, galbūt šitaip formuojamos vyriškoji ir moteriškoji dvaro pusės) su kiemu, kuris paprastai buvo atskiriamas pintomis tvoromis nuo ūkinių ir nelaisvosios šeimos gyvenamųjų pastatų. Bajoro namų prabangą rodo namų dydis, tašyti namo

⁵⁹ Plg. A. Dubonis, „Dvaras“, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kultūra: tyrinėjimai ir vaizdai*, sudarė V. Ališauskas ir kt., Vilnius, 2001, p. 150–165. J. Kiaupienė, „Daugiaprasmiškas ir daugiaveidis Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės laikų dvaras: vaizdinyje ir tikrovėje“, *Lietuvos dvarai – praeitis, dabartis, ateitis: konferencijos medžiaga*, Vilnius, 2001, p. 16–27.

⁶⁰ MAB RS, f. 256, b. 3631, 3632.

sienojai, skiedromis dengti stogai, stikliniai langai, geležiniai durų ir langinių vyriai bei apkaustai, kelios spynos bei geležiniai kabliukai „atsakingiausiose“ vietose ir, žinoma, svarbiausia namų puošmena – spalvotais kokliais puošta krosnis. Namuose dauguma baldų buvo namų (t. y. dvaro šeimos) rankų darbo, o ir jų asortimentas ne toks jau didelis: keli stalai, suolai, spintos. Kolainių dvaro pagrindinėje menėje (seklyčioje) visi baldai gaminti ne namuose, o dailidžių. Stalas čia iš ąžuolo. Seklyčios viduryje ant grandinių prie lubų pritvirtintas sietynas devynioms žvakėms. Bajoro lova atskirai neišskirta, o tai reiškia, kad beveik niekuo nesiskyrė nuo lovų, kuriose miegojo ir dvaro šeima. Svarbiausias baldas namuose vis dėlto buvo skrynios. Jų būta ne vienos, įvairaus dydžio, neretai apkaustytos geležies skarda, dažnai dažytos ir paprastai su vidinėmis spynomis. Būtent jose buvo sudėti svarbiausi bajoro turtais: drabužiai, papuošalai, gryniesi pinigai, virtuvės ir stalo rakandai (virtuvės – dažniausiai iš alavo ir vario, stalo – iš sidabro). Vienoje Kolainių dvaro skrynioje buvo ir dvi knygos: lenkiška Biblija (turbūt Radvilų Brastos Biblija) ir „žemaitiškas katekizmas“ (žinoma, Martyno Mažvydo). Tai beveik vieninteliai Renesanso epochos ženklai viduramžiškai skurdžiame interjere, nors „už lango“ – 1580-tieji.

Komentuojama byla teikia pakankamai daug medžiagos socialinei dvaro aplinkai tirti. Čia pono šeima – gyvenimo centras. Nesantaika tarp sutuoktinių tokiu būdu galėjo sutraukti bajoro namų struktūroje nusistovėjusius ryšius. Pirmiausia tai turėjo paveikti su ponų šeima beveik susiliejančią nelaisvąją šeimyną. Pastarosios, bent jau kai kurių atstovų, santykiuose su šeiminkais nematome nė ženklo marksistinės klasikinės neapykantos. Onos Adamkavičienės tarnaitė žinojo ponios paslaptis; šeimynykštis Motiejus Lietuvis veikė veikiau kaip sąmokslininkas bendras, o ne kaip valdinys. Barniai pono namuose panašiai veikė ir tarnybininkų organizaciją. Tarnybininkai nuolat sukinėjosi (gal net ir gyveno) dvare, padėdavo ponui administruoti dvaro ūkį ir patarnaudavo jam. Iš to, kas pasakyta byloje, susidaro įspūdis, kad be tarnybininkų save gerbiantis ponas viešumoje nepasirodydavo. Tad jų skaičius, išvaizda, drabužiai, elgsena ir t. t. rodė jų pono galią, turta, įtaką, o kartu turėjo kelti pagarbą ir baimą. Nepaisant tariamo psichologinio tarnybininko artumo ponui, tarnybininkas Astreika vis dėlto dalyvavo sąmokse prieš poną. Turbūt niekada nesužinosime, kokie motyvai paskatino jį taip elgtis, tačiau ir pats išdavystės faktas yra iškalbingas.

Tarnybininko ir pono santykis kiek aiškėja analizuojant byloje pateiktą medžiagą. Antai žvelgūno pranešime nurodoma, kad nužudytajam buvo padarytos dvi šautinės žaizdos širdies srityje. Žinoma, galima tikėti, kad Aleksandras Adamkavičius buvo puikus šaulys ir iš pakankamai didelio atstumo dukart pataikė broliui į krūtinę. Tačiau techniškai atlikti tokį veiksma buvo labai sudėtinga. Jau po pirmo šūvio ant žirgo sėdėjęs Adomas Adamkavičius turėjo kristi arba sukniubti. Tad antrą kartą pataikyti į jį, ir dar taip, kad kulka kliudytų arti pirmosios žaizdos (vos kelių centimetrų atstumu – per du pirštus), buvo beveik neįmanoma neprisiartinus. Vadinasi, šauta buvo iš labai arti. Bylos medžiaga nenurodo, kiek šūvių buvo ir kiek šautuvų turėjo

Aleksandras. O tai juk labai svarbu, nes antrajam šūviui iš to paties ginklo būtų prirėkę nemažai laiko. Galiausiai, jei šauta buvo tik kartą ginklą užtaisius keliais šratais, šauliui prieš šūvį buvo būtina nultipti nuo žirgo. Tad pasitraukiant ant jo reikėjo užlipti tuo pat metu, kai Adomo Adamkavičiaus tarnybininkai jau buvo ant žirgų. Taigi tarnybininkai turėjo visas galimybes įveikti šūvio atstumą (viso labo apie šimtą metrų) ir pabandyti sulaikyti žudiką, tačiau apie tokius jų bandymus net nekalbama. Kas tai? Baimė prarasti savo gyvybę⁶¹? Aplaidumas? Ar tiesiog nuostata, kad ponų santykiai – ne tarnų reikalas? Toks paaiškinimas visai tikėtinas. Šiuo pozitūriu simptomiška, kad bylos medžiagoje nėra tarnybininkų ir tarnaitės parodymų. Bajoriškame teisme jie buvo beverčiai: tarnas, kaip ir tarnybininkas, negalėjo liudyti nei prieš, nei už savo poną kaip nelaisvas, priklausomas asmuo – šališkas⁶².

Galiamas dvaras – bajorų kaimynų susitikimo vieta. Baimės ir nerimo apimtas Aleksandras Adamkavičius, atvykęs į brolio Petro dvarą, susiduria su grupe bajorų kaimynų, kurie ruošiasi drauge medžioti. Adomas Adamkavičius prieš mirtį, kad skaudžiau pažemintų žmonos meilužį, savo brolių Aleksandrą, kaltina jį nepadorumu jo draugų akivaizdoje. Kita vertus, pats Adomas Adamkavičius, nesusitvarkydamas su žmonos nuolatiniiais flirtais, kviečia draugus, kad tie padėtų išspręsti šeimos problemas. Taigi bajoro pasaulis sunkiai išivaizduojamas be glaudžių kontaktų su to paties luomo atstovais – kaimynais.

Visos šios pastabos rodo, kad bajoro dvaras buvo skirtingų visuomeninių grupių bendravimo vieta. Nors įeiti į jį reikėjo pro dažnai užsklendžiamus vartus, tačiau tai nereiškė izoliacijos nuo pasaulio. Dvaro žmonės (šeimininkai, jų tarnai, tarnybininkai ir šeimynykščiai) nuolat judėjo iš ir į dvarą ir, matyt, beveik viską vienas apie kitą žinojo. Socialiniai skirtumai čia išryškėdavo tik ypatingais atvejais, nors tai nereiškia, kad jie negalėjo skaudžiai žėisti.

Pastabos apie dvaro gyventojus leidžia iš dalies rekonstruoti rutinišką dvaro gyvenimo vaizdą. Gyvenimas čia virė keliais griežtai neatribotais lygiais: šeimynykščiai dirbo ne tik dvaro arimuose, bet ir patarnavo ponams; tarnybininkai dažniausiai vykdė pono pavedimus už dvaro ribų, neretai sudarė pono palydą; ponas-šeimininkas „stūmė“ kasdienybės rutiną su sau lygiais bajorais kaimynais, į kurių būrį įsimaišydavo ir tarnybininkai.

Dramatiškų įvykių kupinas bylos tekstas iš dalies nušviečia dažniausiai dokumentų šešėlyje liekantį bajorų emocijų pasaulį. Emocijos čia reiškiamos dažnai, viešai ir ne-

⁶¹ Sunku išivaizduoti, kad tarnybininkai buvo visiškai neginkluoti. Bet jei jie neturėjo šaunamųjų ginklų, tai jų galimybės persekioti žudiką išties buvo menkos.

⁶² Apie tarnybininkų suvaržytas teises liudyti PLS dar nekalbama. Užuominų apie tai atsiranda tik ALS (IV. 53) ir TLS (IV sk. 78 str.), žr. *Statut Litewski drugiej redakcyi (1566) (Archiwum komisji prawniczej, t. 7)*, Kraków, 1900, p. 116; J. Lappo, *op. cit.*, t. 2, p. 257, 258. Bet jau PLS epochoje buvo vadovaujamosi papročiu, draudžiančiu tarnui, o kartu ir tarnybininkui liudyti prieš poną, žr. toliau, plg. J. Machovenko, *op. cit.*, p. 29.

varžomai. Aleksandras Adamkavičius Kražiuose, miestelėno namuose, atvirai grasina broliui susidorojimu. Petras Adamkavičius viešai grasina paleistai iš įkalinimo jau bendrininkavimu žmogžudystėje apkaltintai brolienei. Šis įniršis, emocinis nestabilumas tai šen, tai ten virsta savigraužos ir nevilties ašaromis: Aleksandras Adamkavičius verkia prisipažindamas broliui nužudęs Adomą Adamkavičių. Jo netrikdo visa tai stebintys kaimynai. Onos Adamkavičienės tėvas su rauda prašo seniūno nekalinti dukters. Jau nukirsdinto Aleksandro Adamkavičiaus našlė pasirodo paskutinę Onos Adamkavičienės teismo dieną ir raudodama krinta prieš seniūną ir teismą „kryžiumi“, maldaudama teisingumo keršto. Galiausiai nuteista ir mirčiai pasmerkta Adamkavičienė verkdamą viešai išpažįsta savo kaltes ir prašo Aleksandro Adamkavičiaus žmonos atleidimo. Ryškus šio verkiančio (ne tik ašarojančio, bet ir šaukiančio) XVI a. vidurio provincialių bajorų pasaulio kontrastas – naujųjų amžių emocijas palaužti protu išmokytas „civilizuotas“ žmogus! Taigi emocijų požiūriu XVI a. vidurio Žemaitijoje vis dar tęsiasi viduramžiai, kai „verkti buvo tauru ir gražu“⁶³.

5. Epilogas, kuris galėtų būti prologu

Šiame ilgame ir kartais labai toli pabėgančiame komentare jau lyg ir viskas pasakyta. Tačiau prieš užsklendžiant pasakojimą paskutiniu tašku aptartą atvejį vertėtų įpinti į dar vieną platesnį kontekstą. Teismas, bajoriško gyvenimo spalvos, emocijos šioje istorijoje – viso labo scenos rekvizitai, kurių fone vyksta žmogaus laisvės drama. Ypač moters laisvės bajoriškoje visuomenėje drama, nes bajorės kilmė dar negarantavo laisvės. Patriarchalinėje visuomenėje išgalėję tiek teisiniai, tiek neformalūs papročiai suponavo beveik nuolatinę moters globą, kuri bematant galėjo išvirti į jungą tėvų, brolių, artimųjų ar vyro namuose. O juk ne visos merginos buvo romios kaip avelės, besąlygiškai pasiduodančios svetimai valiai⁶⁴. Maištingosios, tvirto būdo moterys tai šen, tai ten priešinosi visuotiniam aplinkybių spaudimui⁶⁵, ryždavosi skandalingiems žygiams, kurie vargu ar kada pasibaigdavo laimingai⁶⁶. Tad tokie atvejai, nors ir susilaukdavo didelio visuomenės dėmesio, vis dėlto buvo reti.

⁶³ Citata iš: J. Huizinga, *Viduramžių ruduo. Studija apie keturiolikto ir penkiolikto šimtmečio gyvenimą ir mąstyseną Prancūzijoje ir Nyderlanduose*, Vilnius, 1996, p. 17. Apie viduramžišką žmonių jautrumą ir polinkį ašaroti pačiomis įvairiausiomis aplinkybėmis žr. U. Küsters, B. Lundt, „Džiaugsmas, kančia ir laimė“, *Europos mentaliteto istorija*, sudarė P. Dinzlbacher, Vilnius, 1998, p. 268–283; N. Elias, *The Civilizing Process. Sociogenetic and Psychogenetic Investigations*, Oxford, 2000, p. 161–172.

⁶⁴ XVI–XVII a. „idealiuos“ (t. y. vyrai paklusnios) moters žmonos tipas jau neblogai ištyrinėtas. Plačiau žr. J. Sarcevičienė, *Lietuvos didikės proginėje literatūroje: portretai ir įvaizdžiai*, Vilnius, 2005. Mūsų kontekstui ypač aktualūs šio darbo p. 83–115. Ten ir platesnės istoriografijos nuorodos.

⁶⁵ Plg. skandalingą atvejį, kai bajorė įsakė išvirti valdovo oficialius raštus ir šitaip įžeidė jo karališką majestotą, žr. *Lietuvos Metrika, Knyga Nr. 14 (1524–1529). Užrašymų knyga 14*, parengė L. Karalius, D. Antanavičius, Vilnius, 2007, p. 357, nr. 842.

⁶⁶ 1591 m. Kristina Stankevičiūtė Bilevičiūtė pabėgo iš brolio dvaro su jo tarnu. Išbėgdama „nepamiršo“ pasiimti dvare laikytų brolio santaupų. Kuriam laikui bėgliai apsistojo Prūsijos Holšteino mieste, bet, kai pinigai baigėsi, bėglė grįžo su atgaila pas brolių. Tas ją priėmė, tačiau pareikalavo, kad ji raštiškai atsisakytų jo naudai tėvų palikto kraičio, žr. *VUB RS*, f. 7, Žemaitijos žemės teismo kn. 14593, l. 278, 279, 299, 300. Simptomiška, kad toks atvejis – ne vienintelis. Jis gražiai siejasi su dramatiška Ostrogo

Užtikrintas moters kelias į laisvę buvo kur kas paprastesnis, nors ir ilgesnis. Juo einant, reikėjo pasirūpinti doviu⁶⁷ ir didele kantrybe laukiant vyro mirties. Tokioms moterims geras vyras buvo kaip vynas: kuo senesnis, tuo geresnis. Tačiau sutuoktinių amžių kontrastas formavo pakankamai keblią padėtį. Viena vertus, vargu ar galime tikėti, kad tokioje šeimoje tarp vyro ir moters galėjo susiklostyti emocinis artumas. Tad planingai ar spontaniškai, dažnai ar retkarčiais, tačiau kur kas dažniau nei šiuolaikiniame pasaulyje žmona planuodavo savo gyvenimą po vyro mirties. Tokia padėtis neskatinė moters prisirišti prie vyro, o tai reiškia, kad, susiklosčius tam tikroms aplinkybėms, moteris buvo stumiama imtis spontaniškų ir net drastiškų veiksmų. Kita vertus, sutuoktinių amžiaus skirtumas formavo įtarią visuomenės nuostatą, ypač išryškėdavusią seno vyro mirties atveju. Šiuo požiūriu visuomenės nuomonė, kaip ir XVI a. LDK publicistų pasakojimai apie „linksmąsias našles“, neatrodo kaip dūmai be ugnies. Tad čia aptartas atvejis tam tikra prasme nušviečia įprastines bajorų šeimos gyvenimo aplinkybes.

Ar atsitiktinumas, kad komentuojamą bylą galime įterpti į platesnį dramatiškų vyrų–moterų santykių srautą? 1529 m. Žemaitijoje didelio atgarsio sulaukė Agnietės Paškienės byla. Ji buvo kaltinama įsakiusi dvaro nelaisvajai šeimynai pasmaugti jos vyrą. Žemaičių seniūno Stanislovo Jonaičio Kęsgailos teismas Paškienę privertė pripažinti kalta⁶⁸, tačiau, matyt, per apeliacijas buvo išsireikalautas valdovo teismas, kuriame Agnietė neigė kaltinimus. Valdovas su Ponų taryba peržiūrėję bylą įsitikino, kad Paškienės kaltumas buvo įrodytas vadovaujantis nelaisvųjų šeimynykščių ir tarnų parodymais, o tai buvo traktuojama kaip paprotinės teisės normos pažeidimas. Teismui vis dėlto kilo įtarimas, ar Paškienė prisidėjo prie vyro mirties, todėl valdovas leido ieškovams prisiekti, jog jie žino, kad Paškienė yra kalta. Šitai suformulavus priesaikos tekstą, ieškovai atsisakė prisiekti ir su atsakove suderėjo bylą baigti šalių susitarimu⁶⁹. Tiesa, vėliau prasidėjo bent dešimtmetį trukęs procesas dėl Paškos valdų ir kitų turtinių išpareigojimų. Galbūt tai ir paskatino Agnietę greitai ištekti už įtakingos Žemaitijoje Valadkevičių giminės atstovo Stanislovo (herbas *Gulbė*), kuris vėliau gynė žmonos interesus teisme⁷⁰.

kunigaikštystės Elžbietos ir kunigaikščio Dmitro Sanguškos pabėgimo į Čekiją istorija, žr. A. Vijūkas-Kojelavičius, *Lietuvos istorija (Lituanistinė biblioteka, t. 26)*, Vilnius, 1988, p. 692, 693. Abu atvejai leidžia kalbėti apie tuo metu egzistavusį įsimylėjų „išsilaisvinimo“ modelį.

⁶⁷ Apie doviį žr. С. Лазутка, И. Валиконите, „Имущественное положение женщины (матери, жены, дочери, сестры) привилегированного сословия по I Литовскому Статуту“, *Lietuvos TSR Aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Istorija*, t. 16 (2), 1976.

⁶⁸ *Lietuvos Metrika (1522–1530). 4-oji Teismų*, p. 282, nr. 340; *Lietuvos Metrika, Knyga Nr. 14*, p. 129, nr. 174.

⁶⁹ Ten pat, p. 304, nr. 363. Vėliau byloje minimas valdovo raštas ant pergamento, išteisinantis Agnietę nuo kaltinimų vyro nužudymu.

⁷⁰ Proceso užuomazgos: *Lietuvos Metrika (1522–1530). 4-oji Teismų*, p. 336, nr. 400. Tolesnė bylos eiga: LM, kn. 20, l. 233v–240v; LM, kn. 21, l. 156v–159; LM, kn. 17, l. 325v–327; 426–428, 526–528.

Turbūt likimo ironija galime pavadinti sutapimą, kad būtent iš šios šeimos buvo kilusi Aleksandro Adamkavičiaus žmona Jadvyga Valadkevičiūtė⁷¹. Po vyro nukirsdinimo ji ištekėjo už Tomašo Gelgaudo⁷² ir nebegalėjo toliau globoti, regis, vienintelės iš pirmosios santuokos gimusios dukros Daratos⁷³. Aleksandro Adamkavičiaus numatytas globėjas žmonos dėdė Mikalojus Valadkevičius⁷⁴, matyt, neilgai trukus po teismo mirė. Tad našlaitės ir jos turto globa pagal giminytę atiteko Petruui Adamkavičiui. Nesunku nuspėti, kokie santykiai susiklostė tarp Daratos Adamkavičiūtės ir prie jos tėvo mirties gerokai prisidėjusio dėdės. Turbūt geriausiai juos iliustruoja vienas 1574 m. datuotas dokumentas. Jį sudarė Daratos Adamkavičiūtės vadinamieji „pusbroliai“ (pagal giminytės laipsnį iš tikrųjų – dėdės): Mykolas Povilaitis (arba kitaip Paškaitis), Padskarbavičius bei Jonas ir Jurgis Valadkevičiai, t. y. minėtos Agnietės Paškienės (vėliau Valadkevičienės) sūnūs iš pirmosios ir antrosios santuokos. Dokumentas skelbia, kad šie bajorai ištekino tuo metu pas tetą Barborą [Valadkevičiūtę] Čajevskienę viešėjusią Daratą Adamkavičiūtę už Stanislovo Gurskio. Savo elgesį jie aiškino tuo, kad jų „pusseserė“ globojęs Petras Adamkavičius apskritai nesiruošė jos tekinti ir vertė parduoti jai tėvo paliktas Gorodų valdas Naugarduko pavietai⁷⁵. Iš esmės šiuo pareiškimu Petras Adamkavičius buvo kaltinamas siekiu užvaldyti našlaitės turta. Jo planams nebuvo lemta išsipildyti.

1580 m. viduryje Petras Adamkavičius mirė palikdamas sūnums sunkią turtinę bylą su jų pamote, po jo mirties „apšvarinusia“ vieną iš vyro dvarų⁷⁶. Galiausiai niekur neskubantis likimo pirštas po dešimtmečio prispaudė ir Petro Adamkavičiaus puoselėtą turta: 1590 m. sudegė jo Kolainių dvaras⁷⁷.

⁷¹ Nėra visiškai aišku, ar iš Stanislovo Valadkevičiaus santuokos su Agniete gimė Jadvyga. Tačiau šaltiniuose nėra žinių apie kitas Stanislovo Valadkevičiaus sutuoktines. Iš bylų konteksto aiškėja, kad S. Valadkevičius Agnietę vedė apie 1530 m. Taip pat aišku, kad Jadvyga Valadkevičiūtė buvo jaunesnė šeimos atžala. Įvertinant ir tai, kad 1555 m. Aleksandras Adamkavičius buvo maždaug 25 metų, visi simptomai rodytų, jog jo sutuoktinė buvo Agnietės dukra.

⁷² *ODVCA*, t. 2, Vilnius, 1902, p. 82, nr. 510.

⁷³ *ODVCA*, t. 1, p. 176, nr. 84.

⁷⁴ Globos teises mūsų aptariamuoju atveju, reglamentavo besikeičiančios teisinės normos. Aleksandro Adamkavičiaus nukirsdinimo metu galiojo PLS, pasak kurio 5 sk. 7 str., globa atitenka tėvo testamente nurodytam asmeniui, o jei testamentas nėra – našlei. Nuo 1566 m. įsigaliojusio ALS (4 sk. 3 str.) normos jau buvo kiek griežčiau suformuluotos – čia nurodomas pretendentų į našlaičių bajorų globą eiliškumas: tėvo testamente nurodytas asmuo; tėvo broliai ir t. t.

⁷⁵ *ODVCA*, t. 1, p. 173, nr. 37. Naugarduko valdą paliko Adomas Hanusaitis. Žr. šio straipsnio nuorodą 19.

⁷⁶ *MAB RS*, f. 256, b. 3630.

⁷⁷ *ODVCA*, t. 2, p. 149, nr. 703, 704.

**On the life of nobility, passions and capital punishment
in 16th c. Žemaitija**

Eugenijus Saviščevas

Summary

Today Lithuanian historians devote ample attention to the study of large social structures: estates, social strata, institutions and so on. By way of generalization such studies bring together disparate historical facts, inevitably taking away from them something what is special and unique to them. But namely this, so frequently marginalized information allows a scholar to reach the deep levels of history.

The subject-matter of this study is a mid-16th c. legal case. The case was investigated at the court of Žemaitija's captain and concerned a married gentry man who was found guilty of murdering his brother out of love to his brother's wife... The murderer was sentenced to death. This case study made it necessary to adduce supplementary material in order to elucidate questions which frequently remain beyond the scope of studies in social history: the relations between the nobles and their servants, the stress-provoked emotions, out-of-wedlock relations, the daily routine of the courts functioning under the guidance of high-placed officials, the circumstances surrounding the meting out of capital punishment. Parallel to this study, the genealogy of the Adamkavičiai family in the 16th c. is presented. The text of the case in question is also published.

Translated by Darius Baronas